

کارایی بهرنامهیه کی رهفتاری پێشنیازکراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای مندالی ئۆتیزم له ته مه نی قوتابخانه ی بنه ره تیدا

هاژه طه محمد¹ - جبار احمد عبدالرحمن²

jabar.ahmed@koyauniversity.org - hazha.taha@koyauniversity.org

¹ به شی پهروه ده و دهرونزانی، فاکه لتی پهروه ده، زانکۆی کۆیه، کۆیه، هه ریمی کوردستان، عێراق.

² به شی کلینی کال سایکۆلۆجی، فاکه لتی زانست و ته ندروستی، زانکۆی کۆیه، کۆیه، هه ریمی کوردستان، عێراق.

پوخته ی توێژینه وه:

ئامانج له م توێژینه وه یه بونیاتانی بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیازکراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای مندالی ئۆتیزم، پاشان زانیی کارایی بهرنامه که لای ئەو مندالانه ی که ئۆتیزمیان هه یه و ته مه نیان له نیوان (6-8) سالی دایه به ده رخستی جیاوازی به لگه داری ئاماری له نیوان تاقیکردنه وه ی پێشینه و پاشینه بۆ کارامه یی زمانه وانی، دۆزینه وه ی به هاو قه باره ی کاریگه ری بهرنامه که بۆ کارامه یی زمانه وانی. توێژه ران له م توێژه نه وه یه دا بۆ کۆکردنه وه ی زانیاری و هه لبژاردنی نمونه ی توێژینه وه که و گونجانی ناوه خۆی نمونه که که یه ک کۆمه له بون (کۆمه له ی ئەزمون) ی لیستیکیان بۆ داتای سه ره تایی مندالی ئۆتیزم ئاماده کرد (که زانیاری ده رباره ی منداله که له خۆده گریت) و ته خته ی (جودارد) بۆ پێوانه ی زیه کی (ته خته ی شیوه کان) یان به کاره یینا و پێوانه ی (جیلیامی) (GARS-3) یان به کاره یینا بۆ ده ستنیشانکردنی مندالی ئۆتیزم، ههروه ها بۆ پێوانه ی کارامه یی زمانه وانی توێژه ران خۆیان پێوه ریکیان ئاماده کرد به سوده رگرتن له ئەده بیات و توێژینه وه کانی پێشو، که له 25 برگه پیکهاتبو دابهش ببو به سه ر دو ته وه ردا (زمانی وه رگرتن و زمانی گوزارشت کردن)، دوا ی ده ره یینانی تایبه ته مندییه سایکۆمه تریه کان (پاستگۆپی و جیگری)، پێوه ره که ئاماده بو، پاشان توێژه ران بهرنامه یه کی رهفتاریان ئاماده کرد بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی (که یه کیکه له کارامه ییه کانی رهفتاری خۆگونجینه ر) لای مندالی ئۆتیزم، پاشان بهرنامه که یان جیبه جیکرد به سه ر نمونه ی توێژینه وه که دا که (8) مندال بون، پاش چهن دین ریککاری و راوێژکردن به شاره زایان هه لبژێردران، به به کاره یینانی ئاماره کانی Wilcoxon-test بۆ دو نمونه ی به یه که وه به سه روا ئەنجامی توێژینه وه که ده ره یینا، که به م شیوه یه ی خواره وه بو:

ده رکه وت جیاوازی به لگه داری ئاماری هه یه له نیوان تاقیکردنه وه ی پێشینه و تاقیکردنه وه ی دوا ی جیبه جیکردنی بهرنامه که (تاقیکردنه وه ی پاشینه) و له به رژه وه ندی تاقیکردنه وه ی پاشینه، به های قه باره ی کاریگه ری بهرنامه که گه وه ره بو، له کۆتاییدا به یی ئەنجامه به ده سه ته اته کان راسپاردو و پێشنیار خراوه ته رو.

کللی وشه کان: بهرنامه یه کی رهفتاری، کارامه یی زمانه وانی، ئۆتیزم.

The effectiveness of a proposed behavioral program on developing language skills for autistic children in elementary school age

Hazha Taha Muhammad¹ - Jabar Ahmed Abdulrahman²

¹Department of Education Psychology, Faculty of Education (FEDU), University of koya, koya, Kurdistan Region, Iraq.

²Department of Clinical Psychology, Faculty of Science and Health, University of koya, koya, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract:

The aim of this study is to construct a suggested behavioral program to development linguistic skills of autistic children, then identifying the effective of the program on autistic children whose age is between (6-8) to demonstrate the significant statistical differences between the pre-test and post-test in their linguistic skills, and identifying the value and huge in fact the program has on linguistic skills. In this study the researchers prepared a list of early childhood autism data (which contains information about the child) to gather information, for choose the study sample, and for sample homogeneity, and used Judard's board to measure the cleverness (the board of shapes) and used Gilliam measurement (GARS-3) to identify autistic children, and for measurement of linguistic skills the researchers prepared a measure using literature and previous researches, which comprised of 25 items which were divided into two (Recepting language and expressive language). After extracting the specializations of the psychological measurement (validity and reliability), the measurement was ready. Then the researchers prepared a behavioral program to development linguistic skill (which is one of the skills of adaptive behavioral) of autistic children. After that they implemented the program on the sample of the study which was (8) children who were chosen after several regulatory action and consulting many experts. Using Wilcoxon-Test for the two correlated samples. The result was as follows: It was revealed that there is a significant statistical difference between the pre-test and post-test after implementing the program, and the impact of the program was noticeable. At the end based on the archived results suggestions and recommendation were presented.

Keywords: A Behavioral Program, Linguistic Skill, Autism, Basic School, Adaptive Behavior.

کيشه‌ی توێژينه‌وه‌که:

توێژه‌ران هه‌ستيان کرد که کيشه‌يه‌ک هه‌يه له رايه‌يانکردن به منداڵی ئۆتيزم به‌هۆی لاوازی کارامه‌یی زمانه‌وانی که يه‌کيکه له کارامه‌يه‌یه‌کانی ره‌فتاری خۆگونجینه‌ر ته‌مه‌ش له ئەنجامی بينی شۆينه‌کانی رايه‌يان پي‌کردنی منداڵی ئۆتيزم و نه‌بونی زانیاری ده‌رباره‌ی به‌رنامه‌کانی چاره‌سه‌ری ئۆتيزم له‌لای هه‌ندیک له رايه‌ينه‌ران و گه‌له‌ی زۆریک له دایک و باوکان بۆ لاوازی ره‌فتاری خۆگونجینه‌ر و به‌تایبه‌ت لاوازی کارامه‌یی زمانه‌وانی له لای منداڵی ئۆتيزم و زۆریک له مامۆستان و خه‌زانه‌کان ئاسته‌نگی ده‌بین له رايه‌يان پي‌کردنی منداڵه‌کانيان بۆ فيزکردنی کارامه‌یی زمانه‌وانی.

زۆر له توێژينه‌وه‌کانی پيشو و ئاماره‌کان ده‌ريده‌خه‌ن که ژماره‌ی منداڵی ئۆتيزم له زيادبوندایه له جيهان به‌گشتی و عێراق و هه‌رێمی کوردستان به‌تایبه‌ت، بۆنموونه‌ کۆمه‌له‌ی گشتی و لايه‌ته‌ يه‌گه‌رتوه‌کانی ئەمریکا سالی (٢٠١١) ئاماریکی راکه‌يانده‌ که رێژه‌ی توشبون به‌ ئۆتيزم زۆر زیاتره‌ له رێژه‌ی توشبون به‌ نه‌خۆشی شپړه‌نجه و ئایدز و جوهره‌کانی تر له که‌مه‌نده‌می، که ٧٥ منداڵ له نیوان هه‌زار منداڵ توشی ئۆتيزم ده‌بن (فراج، ٢٠١٨، ٣). به‌لام توێژينه‌وه‌ له‌سه‌ر ئەم بابته‌ زۆر که‌مه‌ به‌تایبه‌تی له هه‌رێمی کوردستاندا، به‌ هۆی سه‌ختی ئەنجامدانی توێژينه‌وه‌ له‌سه‌ر ئەم جوهره‌ منداڵانه‌.

منداڵی ئۆتيزم که‌نالی په‌يوه‌نديکردنی له نیوان خۆی و جيهانی ده‌ره‌وه‌ی لاوازه‌يان که‌مه‌، له ئەنجامی ئەم که‌م و کورپه‌ی له په‌يوه‌نديکردن کيشه‌ی بۆ دروست بوه له په‌يوه‌ندی کۆمه‌لايه‌تی و هه‌له‌چونی و په‌يوه‌ندی دروست کردن له‌گه‌ڵ که‌سانی ئاسایی، وه‌کو دورکه‌وته‌وه‌ له په‌يوه‌ندی زاره‌کی و نازاره‌کی له‌گه‌ڵ که‌سانی ده‌ورو به‌ريدا، ئەمه‌ش ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ تايبه‌تمه‌ندی که‌موکوپه‌یه‌که‌ی ئەم منداڵانه‌ و نه‌بونی ئەزمون بۆ مه‌رج و شپۆازی په‌يوه‌ندی دروستکردن، له‌گه‌ڵ ئەوه‌ش گه‌وره‌ترین به‌ربه‌ست له‌به‌رده‌م فيزبونی کارامه‌یی زمانه‌وانی له لامنداڵی ئۆتيزم نه‌بونی توانا‌که‌نه‌ له‌لای خه‌زانه‌کان و سه‌نته‌ره‌کانی فيزبون، که ئەمه‌ش واده‌کات خه‌زانه‌کان به‌ره‌نگاری کات ببنه‌وه و به‌باشترین شپۆه‌و شپۆاز خۆيان له‌گه‌ڵ نازاره‌کان بگونجین (مسعوده‌ و بشير، ٢٠١٨، ١٠٣٦).

کيشه‌ی زمان له‌لای منداڵی ئۆتيزم کيشه‌يه‌کی په‌يوه‌ندی کردنه‌ زیاتر له‌وه‌ی کيشه‌ی قسه‌کردن بێت، و زۆرترین کيشه‌ که ئەو منداڵانه‌ له‌روی زمانه‌وانيه‌وه‌ روبه‌ورووی ده‌بنه‌وه‌ کيشه‌ی تيه‌گه‌يشتن و گوزارشتکردن و ناوانانی شته‌کانه (فاضل، ٢٠١٥، ٤).

بۆيه توێژه‌ران به‌باشيانزانی که توێژينه‌وه‌ له‌سه‌ر ئەم جوهره‌ی منداڵ بکريت بۆ هاوکاريکردنی خه‌زان و سه‌نته‌ره‌کانی رايه‌يانکردن له‌م بواره‌دا.

توێژه‌ران کيشه‌ی توێژينه‌وه‌کان زیاتر له‌رێگه‌ی ئەم پرسپاره‌وه‌ ده‌خه‌نه‌رو که بریتیه‌ له ئایا کارایی به‌رنامه‌يه‌کی ره‌فتاری پيشنيز کراو بۆ په‌ره‌پیدانی کارامه‌یی زمانه‌وانی لای منداڵی ئۆتيزم له ته‌مه‌نی قوتابخانه‌ی بنه‌ره‌تیدا له چ ئاستیکدايه‌؟

گرنگی توێژينه‌وه‌که:

گرنگی هه‌ر شارستانه‌تيک و نه‌ته‌ويه‌ک له گرنگيدانه‌تی به‌ په‌روه‌رده‌کردنی منداڵه‌کانی و نه‌وه‌ی داهاتوی، واته‌ گرنگيدان به‌ منداڵ به‌شپۆه‌يه‌کی گشتی و منداڵی خاوه‌ن پيداويستی تايبه‌ت به‌ تايبه‌تی دابينکردنی هه‌مو توانا‌کان و پيداويستيه‌کان که له‌ژياناندا پيويستيان پي‌ده‌بێت له هه‌مو بواره‌کانی ژيان به‌ جوړيک که هاوکاريبێت بۆ ئاماده‌کردنیان بۆ ژيان له‌ روی که‌سايه‌تی و کۆمه‌لايه‌تی و ئابوری به‌شپۆه‌يه‌کی سه‌ره‌که‌وتو، چونکه هه‌ريه‌ک له‌و منداڵانه‌ که گه‌وره‌ ده‌بن رۆلی خۆيان هه‌يه له خزمه‌ت کردنی کۆمه‌لگه‌که‌ياندا. به‌لام گرنگينه‌دان به‌م چينه‌ی منداڵ کيشه‌کانيان زیاتر ده‌کات و

که موکورییه کانیان زیادده کات و دهبن به بار به سهر خیزان و کۆمه لگا و لیڤه پئویست به چاره سهرکردن و راهینان کردن ده کات بۆ روبه ربوونه وهی ئه و کیشانهی که کۆبونه ته وه و که مکردنه وهیان (التمیمی و الناصر، ۲۰۱۷، ۱۷).

ههروهها توئینه وه کان سه لماندویانه که گرنگیدان به مندالی ئۆتیزم کاریگه ری خۆی ههیه، به لام پئویستی به باریکی ئابوری و کۆمه لایه تی هه ولدانی زۆر ههیه (عبدالرحیم، ۲۰۱۱، ۹۴).

گرنگی ئهم توئینه وهیه له گرنگی بابه ته کهیدا خۆی ده بینیتته وه و چۆنیه تی پیکهینانی بهرنامه یه کی رهفتاری بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی، ئیستا هه مو جیهان به گشتی و هه ریمی کوردستان به تایبه تی گرنگی به بابه تی ئۆتیزم ده دهن، ههروهها له هه ولدان بۆ بونیاتنان و جیه جیکردن بهرنامه یه کی په روه ردیه یی گونجاو بۆ مندالانی ئۆتیزم، گرنگی ئهم توئینه وهیه له م بوارانه دا خۆی ده بینیتته وه:

۱- زیادکردنی توئینه وهیه کی ده رباره یی ئهم چینه یی مندال به پله یی یه ک، چونکه توئینه وه ده رباره یی ئه و بابه ته زۆر که مه به تایبه تی له سهر ئاستی عێراق و هه ریمی کوردستان به تایبه تی، به واتایه کی تر ده بیته سه رچاوه یه کی نوێ و سه رچاوه یه کی زیاتر له کتیبخانه یی کوردی بۆ توئینه وانی ئه و بواره و ئه و خه لکانه یی له و لایه نه دا ئیش ده که ن و بۆ زیاترکردنی زانیاری زیاتر ده رباره یی ئۆتیزم له لایه ک و ده رباره یی بابه تی کارامه یی زمانه وانی له لایه کی تر.

۲- بونیاتنانی بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی سویدیکی زۆر به توئینه وانی و راهینه وانی ده گه یه نیت له و بواره و ئه نجامی ئهم جۆره توئینه وانه ده بیته پالنه ریک بۆ ئه نجامدانی توئینه وه یی زیاتر له م بواره.

۳- ئهم توئینه وهیه گرنگیه که یی له وه دا خۆی ده بینیتته وه که ده بیته سه رچاوه یه ک بۆ دایک و باوکان و خیزانه کان به گشتی بۆ چۆنیه تی راهینانکردن به مندالی ئۆتیزم که چۆن منداله کان بتوانن خۆیان بگونجینن له گه ل ده وروبه ریان، ئهم توئینه وهیه سود به و که سانه ش ده گه یه نیت که ده یانه ویت خویندنگه و سه نته ری تایبه ت به و جۆره مندالانه دابنن بۆ چۆنیه تی راهینانپیکردنیان له لایه نی زمانه وانی و په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی.

ئامانجه کانی توئینه وه که:

ئامانج له م توئینه وهیه بریتیه له:

- 1- بونیاتنانی بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی له لای مندالی ئۆتیزم.
- 2- زانیاری کارایی بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی له لای مندالی ئۆتیزم له ته مه نی خویندنگه یی بنه ره تی (۶-۸) سالی، که ئهم دو ئامانجه لاوه که یی لیده بیته وه:
- آ- زانیاری کاریگه ری بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای نمونه یی توئینه وه که به به راوردکردنی تاقیکردنه وه یی پێشینه و پاشینه.
- ب- زانیاری کاریگه ری بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای نمونه یی توئینه وه که به به راوردکردنی تاقیکردنه وه یی پاشینه و تاقیکردنه وه یی به دوا داچون.
- 3- دۆزینه وه یی قه باره یی به های کاریگه ری بهرنامه یه کی رهفتاری پێشنیاز کراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای مندالی ئۆتیزم.

گریمانه کانی تووژینه وه که:

- 1- هیچ جیاوازیه کی به لگه داری ئاماری نییه له ئاستی (0,05) له نیوان ناوهنده ژیره یی تاقیکردنه وه ی پیشینه و ناوهنده ژمیره یی تاقیکردنه وه ی پاشینه لای نمونه ی تووژینه وه که که به رنامه ی رهفتاری پیش نیاز کراویان به سه ردا جیه جیده کریت.
- 2- هیچ جیاوازیه کی به لگه داری ئاماری نییه له ئاستی (0,05) له نیوان ناوهنده ژیره یی تاقیکردنه وه ی پاشینه و ناوهنده ژمیره یی تاقیکردنه وه ی به دوا داچون لای نمونه ی تووژینه وه که که به رنامه ی رهفتاری پیش نیاز کراویان به سه ردا جیه جیده کریت.

سنوری تووژینه وه که:

سنوری ئەم تووژینه وه یه پیکدیت له:
 سنوری مروی: مندالانی ئوتیزم که ته مه نیان له قوناغی خویندنگه ی بنه ره تیدایه که ته مه نیان (6-8) سالییه.
 سنوری کات: سالی 2021-2023
 سنوری جوگرافی: ناوهندی قهزای کویه.

پیناسه ی چه مکه کان:

یه که م: کارایی:

1. پیناسه ی (الشخبي والآخرن، 2012) بۆ کارایی: واته توانای جیه جیکردنی ئەو ئامانجانە ی که دارپژراون، ههروهه کارایی پێوانه ده کرێ به وه ی تا چهند ده توانی ئامانجه کان به ی نیتیه دی به که مترین تیچو و ماندوبون (الشخبي والآخرن، 2012، 99).
2. پیناسه ی (فاضل، 2015) بۆ کارایی: بریتیه له وه چه مکه ی که ئاماژه به و ئاسته ده کات که تا چهند ده توانی ئامانجه که جیه جیکریت به سه رکه وتوانه (فاضل، 2015، 5).
3. دوهم: به رنامه یه کی رهفتاری Behavioral Program:
4. پیناسه ی (عبدالرحیم، 2011) بۆ به رنامه یه کی رهفتاری: بریتیه له کومه له ئەزمونی که تاک روه روی ده بیته وه به ریگایه کی زانراو و دیاریکراو به ئامانجی به ده سه ته یانی زانیاری یان کارامه یی یان ئاراسته کان له لایه نیک له لایه نه کانی رهفتاری تاک (عبدالرحیم، 2011، 96).
5. پیناسه ی ریککاری بۆ به رنامه ی رهفتاری: بریتیه له به رنامه یه ک که پلانی بۆ دانراوه و ریکخراوه که پشتی پیده به ستریت بۆ هه ندیک له پره نسپه کان و هونه ره کانی گۆرانکاری کردن له رهفتاری تاک، و پیکدیت له کومه له چالاکیه ک بۆ پیگه یاندنی هه ندیک له کارامه یی په یوهندی زمانه وانی (تیگه یشتن و پیناسه کردن، گوزارشتکردن و ناو هێنان) له لای تاکه کانی کومه له ی ئەزمونی له م تووژینه وه یه دا جیه جیده کریت.

سییه م: ئوتیزم (التوحد – Autism):

1. پیناسه ی (مانویلی ده ستینیشانکردن و ئاماری پینجه م بۆ شله ژانه مه ندیه کان DSM-5) (2013) بۆ ئوتیزم: جوړیکه له جوړه کانی شله ژانی گه شه که ناسراوه به که م ئەندامی په یوهندی به رده وام و کارلیکی کومه لایه تی و چه شنه دوباره یه کان بۆ رهفتاره کان و گرنگیه کان و چالاکیه کان، و ئەم نیشانه له قوناغی مندالی زو به دیارده که ویت (المهیری، 2019، 634).

2. پیناسه‌ی (نصار و یونس، ۲۰۱۲) بۆ ئۆتیزم: ئۆتیزم پیکدیت له کۆمه‌له دیاردیه‌ک که بریتیه له که‌موکوری له ئالوگوری کۆمه‌لایه‌تی و زمانه‌وانی و به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له بوا‌ری په‌یوه‌ندی کردن، و دیاردیه‌ی ئازاردانی خود، ره‌فتاری نامۆ (نصار و یونس، ۲۰۱۲، ۲۶).

3. پیناسه‌ی (علیوات، ۲۰۰۷) بۆ ئۆتیزم: بریتیه له گه‌شه‌نه‌کردنی کارامه‌یی کۆمه‌لایه‌تی و په‌یوه‌ندی زاره‌کی و نازاره‌کی، یاریه‌خه‌یالیه‌کان و داهیتان به‌شیوه‌یه‌کی دروست ئەمه‌ش به‌هۆی شله‌ژانه ده‌ماریه‌کانه که کاریگه‌ری هه‌یه له‌سه‌ر کۆکردنه‌وه و چاره‌سه‌رکردنی زانیاریه‌کان له‌ پێگه‌ی می‌شکه‌وه که ده‌رئه‌نجام کاریگه‌ری له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه‌کان ده‌بیت وه‌کو تیکلاونه‌بونی منداڵ له‌گه‌ل که‌سانی تر و دروستنه‌کردنی په‌یوه‌ندی له‌گه‌لایان (علیوات، ۲۰۰۷، ۷).

4. پیناسه‌ی ریککاری بۆ منداڵی ئۆتیزم: بریتین له‌و منداڵانه‌ی که ده‌ستنیشان ده‌کرین وه‌ک توشبوی ئۆتیزم (به‌به‌کاره‌ینانی پتوهری جیلیام له‌م توژینه‌وه‌یه‌دا) که ته‌مه‌نیان له‌ قوناغی خوێندنگه‌ی بنه‌ره‌تدایه و وه‌رگیراون له‌ ریکخراوی له‌ نوێ له‌ شارێ کویه.

چوارهم: کارامه‌یی زمانه‌وانی (المهارات اللغویه – Language skill):

1 - پیناسه‌ی (عبدالرحیم، ۲۰۱۱) بۆ کارامه‌یی زمانه‌وانی: بریتیه له‌و ئاستی ئەنجامدانه‌ی که به‌خێراپی و به‌ وردی ئەنجامده‌دریت به‌لام جو‌ری ئاستی ئەنجامدانه‌که‌و چۆنیه‌تی ئەدایه‌که ده‌گو‌ریت به‌ گو‌رانی بوا‌ری زمانه‌وانی و ئامانجه‌که‌ی و سروشته‌که‌ی (عبدالرحیم، ۲۰۱۱، ۹۷).

2 - پیناسه‌ی (حسین، ۲۰۱۶) بۆ کارامه‌یی زمانه‌وانی: کارامه‌یی بریتیه له‌ کۆمه‌لێک ئاستی ئەنجامدانا که تاک پێی هه‌لده‌ستیت له‌ کاتی نوسین، بۆ ئه‌وه‌ی نوسینه‌کانی زۆر وردبیت و راست بیت و به‌یه‌که‌وه لکا بیت و ئه‌وه‌ش له‌ چوار کارامه‌یی پیکدیت: کارامه‌یی گو‌یگرتن، کارامه‌یی قسه‌کردن، کارامه‌یی گه‌فتوگو‌کردن، و خویندنه‌وه‌و نوسین (حسین، ۲۰۱۶، ۳۴).

3 - پیناسه‌ی (ابومحفوظ، ۲۰۱۷) بۆ کارامه‌یی زمانه‌وانی: بریتیه له‌ کۆمه‌له‌ک کارامه‌یی که بریتیه له‌ کارامه‌یی گو‌یگرتن، و کارامه‌یی قسه‌کردن، و کارامه‌یی خویندنه‌وه‌، و کارامه‌یی نوسین (ابومحفوظ، ۲۰۱۷، ۱۶).

پیناسه‌ی ریککاری کارامه‌یی زمانه‌وانی: تیکرای ئه‌و نمره‌یه که نمونه‌ی توژینه‌وه‌که به‌ده‌ستی ده‌هینیت له‌کاتی جێبه‌جێکردنی پتوهره‌که به‌سه‌ر نمونه‌ی توژینه‌وه‌که دا.

پینجه‌م: قوناغی خویندنگه‌ی بنه‌ره‌تی:

ئهم قوناغه ده‌ستپێده‌کات له‌ ته‌مه‌نی ۶ سالی به‌شیوه‌یه‌کی ناچاری، له‌ پۆلی یه‌که‌می سه‌ره‌تایی ده‌ست پێده‌کات تا پۆلی نۆیه‌م، و گرنگترین بابته‌کانی کوردی و بیرکاری و ئینگیزی و په‌روه‌رده‌ی ئیسلامی و گرنگی به‌ پێگه‌یانندی کارامه‌یه‌یه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و زمانه‌وانی ده‌دات (الدلیل الشامل للتعلیم فی العراق، ۲۰۲۲، ۲).

ئۆتیزم:

توژهران رایان وایه که ئۆتیزم به‌ یه‌کیک له‌ باوترین شله‌ژانه‌کانی گه‌شه‌کردن داده‌دریت له‌سه‌رده‌می ئیستادا که له‌سه‌ره‌تای ته‌مه‌نی منداڵی ده‌رده‌که‌ویت، منداڵی ئۆتیزم ده‌نالینیت به‌ده‌ست که‌م و کوری له‌ کارامه‌یی زمانه‌وانی و کۆمه‌لایه‌تی (که به‌شیکن له‌ ره‌فتاری خۆگونجینه‌ر)، بۆیه پتوهریستان به‌ به‌رنامه‌ی ره‌فتاری و چاره‌سه‌ری گونجاو هه‌یه.

شلەژانى شەبەنگى ئۆتۈزىم بە يەككىك لەو شلەژانانە دادەنریت كە گەتوگۆيەكى زۆرى لەسەر دەكریت لە ناوەندەكانى زانست و توۋىنەووەكان، لە كۆندا بە يەككىك لەشلەژانەكانى ھەلچونى دادەنرا، بەلام لە سەردەمى ئىستادا دەچىتە ژىر چەترى شلەژانەكانى گەشەى دەمار يان شلەژانەكانى شەبەنگى ئۆتۈزىم كە ئاماژەى پىكرەو لە مانوئىلى ئامارى دەستىنەشەنكردى شلەژانەكانى عەقلى پىنچەم – كە دەرچو لە كۆمەلەى پزىشكى دەرونى ئەمرىكى (الخرعان و الصمادى، ۲۰۱۵، ۲۲۱).

چەمكى ئۆتۈزىم بۆ وشەيەكى يۇنانى دەگەرپتەو "autose" بەماناى خود دىت يان من كە ئاماژەى بۆ گۆشەگىرى. ھەوھە ئۆتۈرەن بۆ وشەى (Autism) زۆر لىكدانەوھى ترىان بۆ ناوھە كەردوھ لەكاتى ۋەگىرپانى بۆ زمانى تر ئەمەش بە ھۆى زۆرى راي جياوازى توۋىرەنەوھە بوھ، لەوانە بە ئۆتۈزىم ناويان بردوھ يان لە عەرەبى (التوحد) يان خودئاگايى (الذاتوية) يان گرنگيدان بە خود يان بىركردنەوھە لە خود (الإجترارية) و ھتر، بەلام باوترىن چەمكى كە زۆر بەكاردىت ئۆتۈزىمە چونكە خەلك زياتر پىي ئاشنايەو لىي تىدەگات و زياتر لەلاى پزىشكان و پسپوران و باوكان و دايكان و ئەو لايەنانەى پەيوەستن بەو بابەتەوھە بەكاردىت (عزب، ۲۰۱۱، ۳۵).

چەمكى رەفتارى خۇگونجىنەر:

ژمارەيەكى زۆر لە تيۋرەكانى دەرونزاني يان قوتابخانەكانى دەرونزاني ھەولئى ئەوھەيان داوھ كە ۋەسفى رەفتار بكن و باسى بكن و ھەريەك لەو تيۋرەنەش باسى لايەنپكى رەفتار دەكات ، لە روانگەى ھەندىك لە تيۋرەكانى دەرونزاني رەفتار برىتييە لەو چالاكيانەى كە تاك پىي ھەلدەستىت كە ئەوئىش چالاكى ديارە كە چالاكيەكە بە چاودەبىنریت، لە ھەمان كاتدا لە روانگەى ھەندىكى تر لە تيۋرەكانى دەرونزاني رەفتار برىتييە لەو چالاكيانەى تايبەتە بە ناوھەى مروف ۋەك درككردن و بىركردنەوھە ھەستكردن، لە روانگەى ھەندىك لە زانايانى دەرونزاني دوجۆر رەفتار ھەيە رەفتارىكى ئاسايى و رەفتارىكى نااسايى كە ئەمەش برىتييە لە چەند ئاراستەيەك يان جۆلەيەكى بەردەوام كە تايبەتە بەكەسايەتى تاك، ھەندىك لەو ئاراستانە دەگەرپتەوھە بۆ پىكھاتەى بايەلۆجى تاك و ئەو ئەزمونەى كە بەدەستى ھىناوھ لە ژيان و دەگەرپتەوھە بۆ ھەلوئىستى كۆمەلەيەتى و بىركردنەوھە لە داھاتو. كەواتە رەفتار برىتييە لە چەند پرۆسەيەكى خۇگونجىنەرى بەردەوام كە تاك پىي ھەلدەستىت لە وكاتەى كە لە مەملەنئىدايە لەگەل ژيان، ئەو مەملەنئىيە بەردەوام بونى ھەيە، چونكە سەرچاوھى گەشە و پىشكەوتنە (لطفى، ۲۰۱۶، ۴۲).

(سپارۆ و بالا و سكشتى، ۱۹۸۴) ۋا بىردەكەنەوھە كە رەفتارى خۇگونجىنەر برىتييە لە ئاستى ئەداى ئەو چالاكيەى كە رۆژانە داواكرەوھە كە پىويستە بۆ لايەنى كەسايەتى و كۆمەلەيەتى (سليمان و آخرون، ۲۰۱۶، ۲۶۱).

ئەم پىناسەيە سى پىكھاتە لەخۆدەگریت كە برىتييە لە:

- 1 - رەفتارى خۇگونجىنەر بە تەمەنەوھە بەستراوھتەوھ، بە جۆرىك كە رەفتارى خۇگونجىنەر بەردەوام لە ئالۆزبوندايە ھەركاتىك مروف بە تەمەن دابچىت.
- 2 - رەفتارى خۇگونجىنەر ديارى دەكریت لە رىگەى پىشبنىيەكانەوھ يان ئەو ستانداردانەى تايبەتە بە كەسانى تر.
- 3 - رەفتارى خۇگونجىنەر پىوانە دەكریت لەرىگەى ئەدايەكى تەواۋ واقعى نەوھەك لەرىگەى تواناۋ. لەگەل ئەوھى كە توانا پىويستە بۆ ئەنجامدانى چالاكيەكى رۆژانە، زۆرجار رەفتارى خۇگونجىنەر تەواۋ بەرجەستە نابىت ئەگەر توانا بەكارنەھىنریت لەكاتى پىويست (دول، ۲۰۰۴، ۵).

تایبه تمه ندى رهفتارى خۆگونجینه ر:

ژمارهیه کی زۆر له توژینه وه باسیان له تایبه تمه ندى رهفتارى خۆگونجینه رکردوه. له گرنگترین ئه و توژینه وانه توژینه وه ی (Harrison, 1987) که (الدخيل، ۲۰۰۶) که تایبه تمه ندى رهفتارى خۆگونجینه رى کورت کردۆته وه به م شیوهیه ی خواره وه:

- به زیادبونی ته مهنی مندال ئالۆزی رهفتارى خۆگونجینه ر زیادده کات، چونکه رهفتارى خۆگونجینه ر له قوناغه کانى گه شه ی زو له لای مندال زۆر ئالۆز نییه به به راورد قوناغه کانى تری ته مهنی.
- زۆریه ی پیوه ره کانى رهفتارى خۆگونجینه ر به شیوهیه کی گشتی پشت به پتوانه ی بواره دیاری کراوه کانى رهفتار ده به سته ی، که بریتیه له کارامه ی یارمه تیدانى خودی، کارامه یی که سایه تی، کارامه یی په یوه ندى زانه کی، و کارامه یی جولّه، ئەمەش بۆ ئەو مندالانە ی له قوناغی پیش خویندنگەن، بۆ مندالانی ته مهنی خویندنگه وه هه رزه کار بواری به رپرسیاریتی پیشه یی و کارامه یی کۆمه لایه تی بۆ زیاد ده کړیت.
- رهفتارى خۆگونجینه ر کاریگه ر ده بێت به که لتور، چونکه به گۆرانی که لتورو رۆشنیری هه ر میله تیک رهفتارى چاوه روانکرا وه لای مندال ده گۆریت.
- رهفتارى خۆگونجینه ر کاریگه ر ده بێت به بارودۆخی منداله که وه ئه وه لۆیسته تایبه تانه ی که منداله که تیدیا ژیاوه وه که شوینی ئه وه له ناو خیزان، ریزبه ندى ئه وه له خیزان، ئه وه کهش و هه وا خیزانیه ی که ئه وه تیدیا ده ژى، یان ئه وه گۆرانکاریه ی که له ژیانى منداله که رودهدات وه که مردنی په کییک له ئەندامانی خیزانه که بیان دوربونی په کییک له ئەندامانی خیزانه که ی بۆ ماوه یه کی درێژ یان گۆرانکاری به رده وام له ژینگه ی منداله که وه که گواستنه وه ی مندال له خویندنگه یه که بۆ خویندنگه یه کی تر یان له شارێک بۆ شارێکی تر (المالکي، ۲۰۰۸، ۴۹).

گه شه ی زمان:

په یوه ندىکردن له رینگه ی قسه کردن و زمان به پرۆسه یه کی ئالۆز داده نریت، به لّام ئەمەش سروشتیه و سروشتی مرۆفه و به رده وام ئەم پرۆسه یه له گه شه دایه له رینگه ی په یوه ندى نازاره کی وه که گریان و هاوارکردن و ئاماژه کان. ئەمەش له بواری زانه کی و بیستن پیکدیت، واته وه رگرتی زانیاری و ناردنه وه ی زانیاری. ئەمەش به مانایه ی که کۆنترۆلکردنی هه واو به رهه م هینانی ده نگ و کۆنترۆلکردنی ماسولکه کان بۆ ده ربهرین و قسه کردن له گه لّ لایه نی به رامبه ر. له گه لّ ئەوه ی که مه به ست له په یوه ندىکردن به کارهینانی قسه و زمانه، به لّام مرۆف هه ندیکجار زمانى ئاماژه ش به کاردینیت وه که جولّه ی جهسته که بۆ په یوه ندىکردنه به لایه نی به رامبه ر (العفیف، ۲۰۲۰، ۲).

به ده ستهینانی کارامه یی زمانه وانی :

به ده ستهینانی کارامه یی زمانه وانی و کارامه یی په یوه ندىکردن، به په کییک له گرنگترین لایه نه کان داده نریت بۆ بونی گه شه یه کی ته واه له لای مندال، چونکه مندالێک که دواکه وتوه له روى زمانه وانیه وه، ناتوانیت په یوه ندىه کی دروست ئەنجامبدات له گه لّ که سانی تر، هه ولده دات له کۆمه لگا دوربکه ویتیه وه، له ناو خودی خۆی ده شاریتیه وه چه ز به جولّه و چالاکى ناکات، به م جوړه که موکۆری له زۆریه ی لایه نه کانى گه شه ی دروست ده بێت (عطا، ۲۰۱۲، ۵۲).

کارامه یی په یوه ندىکردن ده کړیت به دو به شه وه کارامه یی زمانه وانی که پیکدیت له زمانى پیشوازی کردن و زمانى گوزارشتکردن و کارامه یی په یوه ندى نازاره کی، په یوه ندى زاره کی گوزارشتکردن گرنگی به گوزارشتکردن و ده ربهرین ده دات، و په یوه ندى زاره کی بریتیه له گواستنه وه ی بیرۆکه کان و هه سته کان بۆ ئەوانى تر به شیوهیه کی روبه رو و راسته وخۆ پاش

ئەوێ له مانای نامە که تیڤگات، ههروه‌کو ده‌زانرێت که زۆریه‌ی منداڵانی ئۆتیزم ئاسته‌نگیان هه‌یه‌ له‌ گوزارشتکردن له‌ رێگه‌ی قسه‌وه‌ له‌ به‌رامبه‌ریش به‌ ده‌ست ئاسته‌نگی فێربونی کارامه‌یی زمانه‌وانی ده‌نالێن وه‌کو قسه‌کردن و گفتوگۆکردن، هه‌ندیک منداڵ هه‌یه‌ توانای قسه‌کردنی هه‌یه‌، به‌لام ناتوانیت رای خۆی ده‌ریپرێت، بۆیه‌ منداڵی ئۆتیزم زۆرجار له‌ جیاتی به‌کارهێنانی رسته‌یه‌کی ته‌واو یه‌ک وشه‌ له‌ رسته‌که‌ به‌کارده‌هێنیت و ناتوانیت رونه‌کردنه‌وه‌ له‌سه‌ر وشه‌که‌ بدات، له‌گه‌نگترین ئەو چالاکیانه‌ی که پێویسته‌ بۆ چاککردنی کارامه‌یی زمانه‌وانی گوزارشتکردن بریتیه‌ له‌ :

1 - چالاکی زمانه‌وانی مۆسیقی: واته‌ پشت به‌ستن به‌ مۆسیقا و گۆرانی و لاساییکردنه‌وه‌ی نۆته‌ی مۆسیقا و ده‌نگی ئاژۆل و په‌له‌وه‌ر و ئەوانی تر.

2 - چالاکی زمانه‌وانی چیرۆک: به‌ مه‌رجیک که‌ چیرۆکه‌که‌ هه‌ندیک هه‌لۆیستی تیدا بێت که‌ له‌ ژیانی کۆمه‌لایه‌تی منداڵه‌که‌ بونی هه‌بێت له‌ قوتابخانه‌ و مآل، و چیرۆکه‌که‌ بیرۆکه‌ی روت و رۆداوی زۆری تیدا نه‌بێت (عید، ۲۰۱۶، ۸-۱۰).

توێژینه‌وه‌کانی پێشو:

1 - توێژینه‌وه‌ی (الدوایده، ۲۰۱۶)

ناونیشان: کارایی به‌رنامه‌یه‌کی ریه‌ینانی زمانه‌وانی به‌ به‌کارهێنانی ستراتیژی هه‌ولدانی پچرپچر له‌ په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانی وه‌رگرتن له‌ لای منداڵی ئۆتیزم.

ئامانج له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ پێوانه‌کردنی کارایی به‌رنامه‌یه‌کی ریه‌ینانپیکردنی زمانه‌وانیه‌ به‌ به‌کارهێنانی ستراتیژی هه‌ولێ جیاوازه‌کان بۆ په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانی وه‌رگرتن له‌ لای منداڵی ئۆتیزم، نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌ (۳۰) منداڵی کور بو، ئامرازی توێژینه‌وه‌که‌ پێوه‌ریکی کارامه‌یی زمانی وه‌رگرتن بو که‌ توێژه‌ره‌که‌ خۆی ئاماده‌ی کردبو، ئامرازی ئاماری له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ بریتی بو له‌ ناوه‌ندی ژمیره‌یی و لادانی پێودانگی و تاقیکردنه‌وه‌ی (ت) بو بۆ یه‌ک نمونه‌، له‌ ئەنجامدا ده‌رکه‌وت که‌ جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه‌ له‌ کارامه‌یی زمانی وه‌رگرتن له‌ نێوان منداڵانی کۆمه‌له‌ی ئەزمونی و کۆمه‌له‌ی کۆنترۆڵکراو له‌ به‌رژه‌وه‌ندی کۆمه‌له‌ی ئەزمونی واته‌ به‌رنامه‌که‌ کاریگه‌ری هه‌بو له‌سه‌ر په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانی وه‌رگرتن (الدوایده، ۲۰۱۶، ۶۲).

2- توێژینه‌وه‌ی (سمیه، ۲۰۱۷)

ناونیشان: په‌ره‌پێدانی په‌یوه‌ندی زمانه‌وانی له‌ رێگه‌ی یاریکردن له‌ لای منداڵی ئۆتیزم.

ئامانج له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ دۆزینه‌وه‌ی رۆلی یاری له‌ پێگه‌یاندنی لایه‌نی زمانه‌وانی له‌ لای منداڵی ئۆتیزم له‌ رێگه‌ی به‌رنامه‌یه‌کی دارپێژراو، نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌ (۱۰) منداڵ بو (۷ کور و ۳ کچ)، بۆ پێوانی ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ چاوپێکه‌وتن و لیستی تێبینیکردن به‌کارهێتبو، ئامرازی ئاماری له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ ناوه‌ندی ژمیره‌یی و رێژه‌ی سه‌دی به‌کارهاتوه‌، له‌م توێژینه‌وه‌یه‌ ده‌رکه‌وت که‌ ئەم به‌رنامه‌یه‌ کاریگه‌ری هه‌یه‌ له‌سه‌ر په‌ره‌پێدان به‌ کارامه‌یی زمانه‌وانی به‌لام له‌هه‌مان کاتدا ئەنجامی توێژینه‌وه‌که‌ ده‌ریخست که‌ یاریکردن زیاتر کاریگه‌ر له‌سه‌ر زمانی وه‌رگرتن هه‌یه‌ نه‌ک زمانی گوزارشتکردن (سمیه، ۲۰۱۷).

لایه نه مهیدانیه کانی توژیینه وه که:

لیره دا توژیهران هه مو ئه وه نگاوه زانستیانه یان گرتوته بهر بۆ ئه نجامدانی توژیینه وه، که بریتین له دیاریکردنی میتودی به کارهاتو له توژیینه وه که دا و دیزایی توژیینه وه که و بونیادی بهرنامه ی رهفتاری پیشنیا زکراو و دیاریکردنی کۆمه لگه و نمونه ی توژیینه وه که و ئامرازی توژیینه وه که و جیبه جیکردنی توژیینه وه که و ئامرازی ئاماری به کارهاتو.

یه که م: رپیازی توژیینه وه که و دیزایی توژیینه وه که: له م توژیینه وه یه دا توژیهران رپیازی نیمچه ئه زمونیان به کارهیناوه. ئه مه ش به پپوانه کردنی کاریگه ری گورای سهر به خو (پرۆگرامی رهفتاری پیشنیا زکراو) له سهر گورای شوینکه وته (کارامه یی زمانه وانی)، ههروه ها له یه ک گروپ پیکهاتوه ئه ویش گروپی ئه زمونییه که بهرنامه که ی له سهر جیبه جیده کریت، ئه م توژیینه وه یه پشت به پپوانه ی تاقیکردنه وه ی پیشینه و تاقیکردنه وه ی پاشینه ده به ستیت.

دوهم: کۆمه لگه ی توژیینه وه که: به مه بهستی گه یشتن به ئامانجی توژیینه وه که پپو یسته سهر ته کۆمه لگا ره سه نه که به هه مو تایبه تمه ندیه کان بناسنریت، چونکه به کارهینانی هه ر ئامرازی تر به کاریکی ناته واو داده نریت تا وه کو وه سفی کۆمه لگا به شیوه یه کی ورد نه کریت، چونکه هه رکۆمه لگه یه ک تایبه تمه ندی تایبه ت به خو ی هه یه، بۆیه پپو یسته وه سفی کۆمه لگا بکریت بۆ هه لپژاردنی ئامرازیکی تاقیکردنه وه ی گونجاو، مه به ست له کۆمه لگه ی توژیینه وه ئه و پیکهاتانه یه که توژیهر هه و لی بۆ ده دات بۆ ئه وه ی گشتاندن به و ئه نجامه ی توژیینه وه بکات که په یه ونه دی به کیشه که هه یه (احمد، ۲۰۲۲، ۱۰۳).

کۆمه لگه ی توژیینه وه که پیکدیت له هه مو ئه و مندالانه ی توشبوی ئوتیزم و له لایه ن پزیشکانی پسپور له و بواره ده ستیشانکراو له قه زای کۆیه که ته مه نیان له نیوان (۶-۸) ساله بۆ سالی (۲۰۲۲-۲۰۲۳) که توژیهر خو ی به شداری کرد له کۆکردنه وه ی دا تا و زانیاری ده رباره ی ئه و کۆمه له یه بۆ زانیکی ژماره ی ئه و مندالانه ی توشبوی ئوتیزم به هاوکاری ریکخراوی له نوێ خیرخوازی بۆ شیاندنی ئوتیزم و سه روکایه تی زانکۆ کۆیه، ههروه کو له خشته ی ژماره (۱) روناکراوه ته وه:

خشته ی ژماره (۱) تایبه تمه ندی کۆمه لگه ی توژیینه وه که

کۆی گشی کۆمه لگا	ته مه نی منداله کان	کور	کچ
۱۶	۸-۶ سالی	۱۴	۱۲

سییه م: نمونه ی توژیینه وه که: ئه و مندالانه هه لپژێردان که توشبوی ئوتیزم تا وه کو ببن به ئه ندام له نمونه ی توژیینه وه که به یی ئه م هه نگاوانه ی خواره وه:

1 - ئه زمونی کۆکردنه وه ی زانیاری (التجربة الاستطلاعية): توژیهران سهر دانی ژماره یه کی زۆر له سه نته ره کانی ئوتیزمی کرد له وانه (گه شبین، هانا، لانه، سیم، الأمل الاردنی) له هه ولیر و (سه نته ری ئوتیزمی حکومی و سه نته ری ریدۆز ناحکومی) له سلیمانی و (سه نته ری ئوتیزمی حکومی) له هه لبعه، و ریکخراوی له نوێ له کۆیه، و خویندنگه ی که نه دی له هه ولیر که شوینیکی تایبه تیان هه یه به مندالی ئوتیزم که راهینانیان پیده که ن ئاماده یان ده که ن بۆ ژیان، له هه ندیک له سه نته ره کان توژیهران ده چونه ژوری راهینان و تیبینی منداله کانیان ده کرد بۆ ئه وه ی زیاتر ده رباره یان بزائن و تایبه تمه ندیه کانیان بناسن و داوای زیاتر روناککردنه وه یان ده کرد له راهینه ران ده رباره ی ئوتیزم و به تایبه تی ده رباره ی کارامه یی زمانه وانی و له هه ندیک سه نته ره کان له گه ل به رتیه به ری سه نته ره کان به یه که وه سه یری راهینانی منداله کانیان ده کرد له رپی کامپرای چاودیری و زیاتر داوای

رونکردنه وهیان ده کرد بۆ هه لێژاردنی ئەندامانی توێژینه وه که و دانانی بهرنامه یه کی گونجاو و ئەو رەفتاره خوگونجینه رانه چیه که بونیان هه یه له لای مندالی ئۆتیزم و ئەو رەفتاره خوگونجینه ره چیه که پێویسته هه بێت و ماوه ی گونجاو و کاتی ریهینانی گونجاو چۆنه بۆ ریهینانکردن بهو مندالانه و چۆنیه تی دانیشتیان و پاداشت و سزای گونجاو چیه بۆ ئەو مندالانه.

ههروهها ئەو ئامرازانه ی که له ئەزمونی کۆکردنه وه ی زانیاری به کارهاتوه بریتیه له:

ا- چاوپێکهوتن: چاوپێکهوتن به شیوه یه کی راسته وخۆ ئەنجامدرا له گه ل حاله ته کان و سه ره پهرشتیاری منداله که و ریهینه ران و به رێوه به ری سه نته ره کان بۆ کۆکردنه وه ی زانیاری پێویست و دۆزینه وه و ده ستنیشانکردنی ئەو مندالانه ی به ده ست ئۆتیزم ده نالین.

ب- تێبینیکردن: زانیاریه کان کۆکرانه وه له ژێر چاودێریکردن و تێبینیه کی زۆر ورد به ی شاردنه وه ی هه یچ لایه نیک یان چاوپێشیکردن له هه یچ بابته نیک بۆ به ده سه ته یینانی ئەو ئەنجامه ی که توێژینه وه که ئامانجی ییزانیت.

2- هه لێژاردنی نمونه ی توێژینه وه که: بۆ چۆنیه تی هه لێژاردنی نمونه ی توێژینه وه که توێژه ران پێداچونه وه یان بۆ کۆمه لێک له توێژینه وه ی پێشو کردوه و رای شاره زایانیان ده رباره ی ئەو بابته وه رگرتوه بۆیه له سه ر ئەم خالانه ی خواره وه رێککه وتون:

- چاوپێکهوتن له گه ل ئەو باوکانه ئەنجامدرا دوا ی راکه یاندنی ئەوه ی که ریهینان به مندالی ئۆتیزم ده کریت بۆ ماوه ی (۲) مانگ بۆ ئەو مندالانه ی که ته مه نیان له نیوان (۶-۸) سالیه و پێویسته منداله که توانای قسه کردنی هه بێت، و پاش چاوپێکهوتن له گه ل ژماره یه کی زۆر له باوکان له شاری کۆیه و له ناو شوینی رێکخراوی له نوێ خێر خوازی بۆ شیانندی ئۆتیزم و ریهینانکردن به مندالی ئۆتیزم، که ماوه ی مانگیکی خایاند و ماوه ی هه ر دانیشتیکی (۱) کاتژمێر بو بۆ زیاتر رونه کردنه وه له سه ر مندالی داواکراو.

- ئاستی ئۆتیزمی منداله کان دیاریکرا له رێگه ی پێوه ری جیلیامی جیهانی (ده رجوی سییه م- سالی ۲۰۱۹) ههروهها بۆ ده ستنیشانکردنی مندالی ئۆتیزم پشت به ستره به پێوه ری جیلیام و راپۆرتی پزیشکی منداله که که له لایه ن پزیشکانی پسپۆر لهو بواره بریاریان داوه، ئاستی ساده و ئاستی مامناوه ند و ئەو مندالانه ی توانای قسه کردنیان هه یه هه لێژێردرا له منداله ئۆتیزمه کان.

- توێژه ران پێوه ری ئاستی کۆمه لایه تی ورۆشنیری و ئابوری به سه ر خێزانه کان جیه جیکرد (ئاماده کردنی توێژه ران)، و ده رکه وت که ئاستی کۆمه لایه تی و ورۆشنیری و ئابوری نمونه که تاراده یه کی زۆر له یه ک ئاستدان دایکه کان هه مویان ژنی ماله وه ن ته نیا یه ک دایک فه رمانبه ر بو و هه مو باوکه کان دبلۆمیان هه بو و ئاستی ئابوریان مام ناوه ند بو.

- دیاریکردنی منداله کان پاش جیه جیکردنی تاقیکردنه وه ی زیره کی بۆیان، پێویسته ته مه نی عه قلی و ته مه نی کاتی منداله کان دیاریکری و پاشان دیارکردنی ئاستی زیره کیان ته مه ش به پشت به ستن به پێوه ری جودارد (ته خته ی شیوه کان) و ئەم پێوه ره پێویستی به کارامه یی زمانه وانی نییه و زۆربه ی منداله کان رێژه ی زیره کیان له نیوان (۴۰-۷۵) بو و ناوه ندژمێره یی ئاستی زیره کی منداله کان (۳۷،۴۹) و لادانی پێودانگی (۶۹،۱۱) بو.

- له روی درێژه وه درێژیان له نیوان (۱۰۶-۱۳۵ سم) بو و ده رکه وت ناوه ندی ژمێره یی (۲۵،۱۱۹) بو و لادانی پێودانگی (۷۹،۱۲) بو، و له روی کێشه وه کێشیان له نیوان (۱۸-۳۰) کیلوگرام بو و ناوه ند ژمێره یی (۳۷،۲۳) بو و لادانی پێودانگی (۲،۵) بو، و له روی ته مه نه وه ته مه نیان له نیوان (۶-۸) سالی بو و ناوه ند ژمێره یی ته مه ن (۸،۶) بو و لادانی پێودانگی (۹۹،۰) بو، پاش ئەو رێککاریانه نمونه ی توێژینه وه که دیاریکرا که ژماره یان (۸)

مندال بو و ته مه نیان له نیوان (۶-۸) سالان بو واته ته مه نی قوتابخانه ی بنه رتی و (۱) کچ و (۷) کور بو. ههروهک لهم خشته یه ی خواره وه ئاماره ی پیکراوه:

خشته ی ژماره (۲) هاوپه یوهندی نمونه ی توئینه وه که (تجانس العینه)

هاوپه یوهندی نمونه که	ژماره ی نمونه که	ناوهندی ژمیره یی	لادانی پئودانگی
زیره کی	۸	۴۹,۳۷	۱۱,۶۹
دریژی	۸	۱۱۹,۲۵	۱۲,۷۹
کیش	۸	۲۳,۳۷	۵,۲
ته مه ن	۸	۶,۸	۰,۹۹

- **تاقیکردنه وه ی پیشینه بو کارامه یی زمانه وانی بو نمونه ی توئینه وه که:** پئوه ری کارامه یی زمانه وانی له سه ر نمونه که جیه جیکرا (کۆمه له ی ئەزمونی) که توئهر پئوه ره که ی ئاماده ی کردو و له شوینی ریکخراوی له نوێ پئوه ره که ی به شیوه ی کۆتایی جیه جیکرد، و کارامه یی زمانه وانی له دو ره هه ند پیکهاتبو (زمانی وه رگرتن و زمانی گوزارشت)، ناوه ند ژمیره یی که ی به شیوه یی که گشتی (۷۸,۶۲) و لادانی پئودانگی (۱۹,۸۲) نمره بو به لام ناوه ند ژمیره یی زمانی وه رگرتن به ته نیا (۳۵,۶۲) نمره و لادانی پئودانگی (۸,۶۶) نمره بو و زمانی گوزارشت ناوه ند ژمیره یی (۴۳) نمره و لادانی پئودانگی (۱۲,۳۹) نمره بو، ههروه کو له خشته ی ژماره (۳) هاتوه.

خشته ی ژماره (۳) رنکردنه وه ی تاقیکردنه وه ی پیشینه

کارامه یی زمانه وانی	زمانی وه رگرتن	زمانی گوزارشتکردن
ژماره ی نمونه که	۸	۸
ناوه ند ژمیره یی	۷۸,۶۲	۳۵,۶۲
لادانی پئودانگی	۱۹,۸۲	۸,۶۶

چواره م: ئامرازی توئینه وه که: پیکدیت له:

یه که م: ئامرازه کانی کۆکردنه وه ی زانیاری نمونه که: پیکهاتوه له:

- 1- لیستی داتای سه رته تایی مندالی ئۆتیزم (له ئاماده کردنی توئهران).
 - 2- ته خته ی جودارد بو پئوانه ی زیره کی [ته خته ی شیوه کان].
 - 3- ده ستنیشانکردنی مندالی ئۆتیزم به وه ی راپۆرتی پزیشکی.
 - 4- پئوه ری جیلیام بو ده ستنیشانکردنی مندالی ئۆتیزم ده رچوی سییه م – ۲۰۱۹.
 - 5- پئوه ری ره فتاری کۆمه لایه تی و رۆشنیری و ئابوری (له ئاماده کردنی توئهران).
 - 6- پئوه ری ره فتاری خوگونجینه ر (کارامه یی کۆمه لایه تی) (ئاماده کردنی توئهران).
- دوهم: به رنامه یه کی ره فتاری پیشنیا زکراو بو به ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی له لای مندالی ئۆتیزم له ته مه نی خویندنگه ی بنه رتی (ئاماده کردنی توئهران):**

بۆ ئەمەش توێژەران پشتیان بەستووە بە ئەزمونی خۆیان پاش ئەوەی سەردانی سەنتەر و خویندنگە تاییبەت بە مندالی ئۆتیزمیان کرد وەکو توێژینه‌وه‌یه‌کی مەیدانی که توێژەران لیستیکیان ئامادە کردبو کۆمەڵیک پرسیری کراوە و داخراوی له‌ خۆ گرتبو بۆ زیاتر شارەزابون له‌ چۆنیەتی راپێنان کردن به‌ مندالی ئۆتیزم که لیستە که (٣٤) پرسیری له‌ خۆ گرتبو، پاشان سودیان وەرگرتن له‌ ئەزمونی شارەزایان و ئەدەبیات و توێژینه‌وه‌کانی پێشو له‌وانه‌ توێژینه‌وه‌ی (فراج، ٢٠١٨) و توێژینه‌وه‌ی (المالکی، ٢٠٠٧)، توێژینه‌وه‌ی (عبدالرحیم، ٢٠١١). و پشت بەستن به‌ تیۆری سکینەر، سکینەر باوهری وایه‌ هه‌روه‌ک له‌ تیۆره‌که‌ی خۆیدا ئاماژه‌ی پێداوه‌، مندال کاتیک رەفتاریک ئەنجام‌ده‌دات و بیکهم و کوری ئەنجامی دەدات و پاداشت ده‌کریت ئەوا ئارەزووی هه‌یه‌ جارێکی تر دوباره‌ی بکاته‌وه‌، چه‌ندین شیوازی رەفتاری جیاواز هه‌یه‌ که ده‌بیته‌ هۆی چاککردن و زیادکردنی کارامه‌یی له‌ لای مندالی ئۆتیزم له‌وانه‌ هاندان و به‌هێزکردن و پالپشتی کردن و دروستکردنی پالنه‌ره‌ (ابوحمیدان، ٢٠٠٣، ١٣٧-١٣٨).

هه‌روه‌ها توێژەران پشتیان به‌ پرۆگرامه‌کانی تر به‌ست که جیهانین بۆ راپێنانکردنی مندالی ئۆتیزم له‌وانه‌ (پرۆگرامی تیتش، پرۆگرامی بیکس، پرۆگرامی صن راین، پرۆگرامی لوفاز، پرۆگرامی ABA) و به‌رنامه‌که‌ به‌شیوه‌یه‌کی سهره‌تای له‌ (٢٢) دانیشن پیکهاتبو.

ئەو ستراتیژیانه‌ی که له‌ بونیاتنانی به‌رنامه‌که‌ به‌کارهێنراوه‌:

ستراتیژی به‌رنامه‌که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای شیوازی دانیشننه‌کانی راپێنانکردن دامه‌زراره‌، بۆ ئەوه‌ی هه‌ر دانیشننیک ئامانج و ته‌کنیکی تاییبەت به‌ خۆی هه‌بێت، ئەمەش ئەنجام‌ده‌درێت له‌ رێگه‌ی ئەمانه‌ی خواره‌وه‌:

- 1 - شیکردنه‌وه‌ی هه‌لسوکه‌وت.
- 2 - چاندنی رەفتاری خوازارو.
- 3 - به‌هێزکردنی رەفتاره‌ خوازاروکه‌
- 4 - دروستکردنی کاردانه‌وه‌ی هاوشیوه‌ بۆ گه‌یستن به‌ رەفتاری خوازارو
- 5 - دوباره‌کردنه‌وه‌ی رەفتاری خوازارو.
- 6 - پالپشتی کردن (التعزیز) ئەو کرداره‌یه‌ که ده‌بیته‌ هۆی رودانی رەفتاره‌ خوازاروکه‌، واته‌ ئەو رەفتاره‌ی که توێژەران ئامانجیان ئەوه‌یه‌ که له‌ داها‌تودا منداله‌که‌ دوباره‌ی بکاته‌وه‌ (زیدان، ٢٠٠٧، ٢٦٧).

- **پیداویستیه‌کانی به‌رنامه‌که‌:** به‌رنامه‌که‌ پێویستی به‌ به‌کارهێنانی کۆمه‌ڵیک یاری هه‌بو بۆ راپێنان کردن وەکو (یاری په‌زڵ) بۆ به‌هێزکردنی پرۆسه‌ی به‌ ئاگابون و سه‌رنج و فیژیونی زمان، و جه‌نده‌ها جوړ له‌ فلاش کارت له‌وانه‌ (فلاش کارتی میوه‌کان و رهنه‌گه‌کان و پیته‌کان و جه‌سته‌ی مرۆف)، که‌ل و په‌لی دوکان (دوکانی میوه‌، دوکانی خواردنی مندالان) و که‌لوپه‌لی فرنی و صمونی و ئەستوک بۆ فیژیونی کارامه‌یی نۆره‌گرتن، که‌ل و په‌لی مساجی ده‌م و چاو (زه‌یت) بۆ مه‌ساجی ناوده‌م (داری پزیشکی و نۆتیل و ده‌ست کێشی پزیشکی) بۆ به‌هێزکردنی هه‌ناسه‌دان (قه‌صه‌ب، په‌رداخ‌ی سه‌فه‌ری،...) قه‌له‌م رهنه‌گ و تۆپ و.....هتر.
- دیاریکردنی کات و شوێنی راپێنانه‌کان به‌شیوه‌ی جێگیر و رێکخراو.
- راپێنانه‌کان بۆ سی به‌ش دابه‌شکران سهره‌تا توێژه‌ر راپێنانی به‌ راپێنه‌ران کرد پاشان هۆشیاری دا به‌ دایک و باوکه‌کان له‌سه‌ر شیوازی راپێنانه‌کان و رۆلی ئەوان له‌ راپێنانه‌کان پاش ئەمه‌ راپێنان به‌ منداله‌کان کرا سهره‌تا راپێنانی کۆمه‌لایه‌تیان ئەنجامدا پاشان راپێنانی زمانه‌وانی.

- ماوهی بهرنامه که : بهرنامه که (۲۲) دانیشتن بو، ههردانیشتنیک (۶۰) خولهک بو، له ههر ههفتهیهک سی دانیشتن ههبو، جیبهجیکردنی بهرنامه که (۲) مانگی خایاند.

• راستگۆی بهرنامه که:

بۆ کۆنترۆل کردن و جیبهجیکردنی بهرنامه که توێژه بهرنامه کهی خسته بهردهستی شارهزایان و پسپۆرانی ئەم بواره که ژمارهیان (۲۳) پسپۆر بو، بهلام تهنیا (۱۹) پسپۆر بهرنامه کهی گهراندوه، که پیکهاتبو له ناساندنی بهرنامه که و ئامانجه گشتیهکان و ئامانجه تایبهتیهکان و ناوهروکی بهرنامه کهو نمونهی دانیشتنی راهینانهکان بۆ زانیی ئەمانه ی خوارهوه:

- 1 - تچهند ئەم تهکنیک و ئەم شیوازی راهینانکردنه گونجاوه بۆ ئەم قوناغه ی تهمنه ی نمونه ی توێژینهوه که.
- 2 - تچهند ئەم تهکنیکه و ئەم رینگو ستراتیجیانه و ئەم ئامرازانه گونجاون.
- 3 - ژماره ی ئەو دانیشتنه بۆ ههر ئامانجیک و دوباره کردنه وه ی چالاکیه کان تچهند گونجاوه.
- 4 - تچهند ئەو کاته ی بۆ دانیشتنی ههر مندالک دانراوه گونجاوه بۆ دانیشتنی به تهنیا (تاکي).
- 5 - توێژه ران سودیان له راو سه رنج و پیشنیاری شارهزایان وه رگرت که زۆربه یان رایان له سه ره ئه وه بو که کاتی ههر دانیشتنیک له نیوان (۴۵-۶۰) خولهک بێت و ژماره ی دانیشتنه کان و ئامانجه کانی بهرنامه که یان په سند کرد رایان له سه ره زۆربه ی ئەو ههنگاوانه بو که توێژه ران گرتبویانه بهر بۆ جیبهجیکردنی بهرنامه که له ههر دانیشتنیکدا، ژماره ی دانیشتنه کانیش وه کو خۆی مایه وه بهم شیویه جیبهجیکردن.

سییه م: پێوه ری کارامه ی زمانه وانی : توێژه ران پێوه ری کارامه ی زمانه وانیان ئاماده کرد به پشت به ستن به ئەزمونی شارهزایان و ئەدهبیات و توێژینه وه ی پیشو له وانه توێژینه وه ی (فراج، ۲۰۱۸) و توێژینه وه ی (المالکی، ۲۰۰۷)، توێژینه وه ی (عبدالرحیم، ۲۰۱۱) و پێوانه ی (فاینلاند) بۆ رهفتری خۆگونجینه ر و توێژینه وه یه کی مهیدانی که پیکهاتبو له (۳۴) پرسیار بۆ ئەو راهینه رانه ی که له سه نته ره کانی ئۆتیزم کارده کهن که تئیدا پرسیری کراوه و پرسیری داخراوی له خۆگرتبوکه بۆ ئەم مه به سته ش توێژه ران سه ردانی سه نته ره کانی تایبه ت به ئۆتیزمیان کرد له شاری ههولێرو سلیمانی و هه له بجه و کۆیه. پاشان پێوه ری کارامه ی زمانه وانی ئاماده بو که ئەویش پیکهاتبو له (۲۸) برگه، ههروه ها پیکهاتبو له دو ره هه ند که بریتی بون له (زمانی وه رگرتن و زمانی گوزارشتکردن)، (۵) هه لئاردن هه بو بۆ ههر برگه یه ک، و کیشی ههر هه لئاردنیک بریتیه له (هه مو کات ئەنجامی ده دات=۵، زۆربه ی جار ئەنجامی ده دات=۴، هه ندیک جار ئەنجامی ده دات=۳، زۆربه که می ئەنجامی ده دات=۲، هه یج کات ئەنجامی نادات=۱).

راستگۆی وه رگێران: توێژه ران پێوه ری کارامه ی زمانه وانیان به زمانی کوردی ئاماده کرد به لام به هۆی که می راهینه ری کورد توێژه ران پێوه ره که یان وه رگێرا بۆ زمانی عه ره بی له رێگه ی شارهزایه ک له زمانی عه ره بی پاشان پێوه ره که وه رگێردا له عه ره بی بۆ کوردی له رێگه ی شارهزایه ک له زمانی کوردی پاشان به راوردی کوردیه ره سه نه که به و کوردیه ی که له زمانی عه ره بی وه رگێرداوه ئەمه ش له رێگه ی شارهزایه ک له بوازی ده رونزانی، ئەنجامی راستگۆی وه رگێرانه که بریتی بو له (۹۹،۲۱٪).

راستگۆی رواله ت: بۆ ئەم به سته توێژه ران راپرسیه که یان دابه شکرد به سه ره پسپۆرانی بوازی ده روونی و پهروه ده ی به شیوه ی سه ره تایی که پیکهاتبو له (۲۸) برگه که له دو ره هه ند پیکهاتبو (زمانی وه رگرتن و زمانی گوزارشتکردن) که

ژماره‌یان (٢٣) شارەزابو بە‌لام تەنیا (١٩) شارەزا راپرسیه‌کانی گەراندەوه بۆ ئەوهی توێژەرانی دنیایان که ئەو پێوه‌ری بۆ ئەو مەبەستە‌ی که دانراوه پێوانە‌ی بابە‌تە‌که دە‌کات. دوا‌ی وه‌رگرتنە‌وه‌یان به‌ پشت بە‌ستن به‌ رێژه‌ی (٨٤٪) رازیبونی پسپۆران و گۆرانکاری کردن له‌ برگه‌کان، که‌واته‌ ئەنجامی راستگۆیی رواله‌تی ده‌کاته (٨٩،٩٪)، له‌ خشته‌ی ژماره (٤) راستگۆیی رواله‌تی رۆنکراوه‌ته‌وه:

خشته‌ی ژماره (٤) راستگۆیی رواله‌تی

برگه‌ی لادراو که له (٨٤٪)	برگه‌ی گۆرانکاری تیدا کراو له‌سه‌ر	برگه‌کانی وه‌کو خۆیان مانه‌وه
رەزامه‌ندی پسپۆرانی نه‌بوه	راسپاردە‌ی پسپۆران	
٣ برگه	٢ برگه	٢٣ برگه وه‌کو خۆی ماوه‌ته‌وه

راستگۆیی چه‌مکی بونیاتنان Construct Validity: به‌یه‌کیک له‌ باشترین جوړه‌کانی راستگۆیی داده‌نریت بۆچه‌مکی راستگۆیی، هه‌ندیک جار پێی ده‌گوتریت راستگۆیی چه‌مکه‌که، چونکه له‌سه‌ربنه‌مای پێناسه‌کردنی چه‌مکه‌کان بۆ هه‌ر تاقیکردنه‌وه‌یه‌ک دامه‌زراوه. ده‌توانریت ئاماژه‌کانی ره‌وایی بیناکه له‌ رینگه‌ی توانای برگه‌کانی پێوه‌ره‌که بۆ جیاکردنه‌وه‌ی وه‌لامه‌کانی نێوان دوگروپی له‌ڕێلادەر (المطرّف) بۆ هه‌ر برگه‌یه‌ک له‌ تاقیکردنه‌وه‌که‌دا (البغدادی، ٢٠٠٥، ٧٨٩)، ئەمه‌ش به‌ده‌ست ده‌هێنریت له‌ رینگه‌ی ئەمانه‌ی خواره‌وه:

آ- گونجانی ناوخواپی Internal Consistency : ئەمه‌ش به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه:

١- په‌یوه‌ندی نمره‌ی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ نمره‌ی گشتی بواره‌که: بۆ به‌ده‌یه‌ینانی ئەم مەبەستە، کۆی نمره‌کانی هه‌ر یاریک هه‌ژمارکرا که له‌ دو بوار پێکهاتبو، دواتر هاوکۆله‌ی په‌یوه‌ندی پیرسۆن له‌ نێوان نمره‌کانی تاکه‌کان بۆ هه‌ر برگه‌یه‌ک له‌ برگه‌کانی ره‌هه‌نده‌کان، ئەنجامه‌کان ئەوه‌یان ده‌رخست که‌هه‌مو هاوکۆله‌که په‌یوه‌ندییه‌کان به‌لگه‌داره له‌روی ئاماریه‌وه له‌ ئاستی (٠،٠١) و (٠،٠٥)، به‌م شیوه‌یه‌ ئەو برگانه‌ی که ماونه‌ته‌وه (٢٥) برگه‌یه.

٢- په‌یوه‌ندی نمره‌ی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ کۆنمره‌ی پێوه‌ره‌که: هاوکۆله‌ی په‌یوه‌ندی پیرسون به‌کارهێنرا بۆ دۆزینه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نێوان نمره‌ی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ کۆنمره‌ی پێوه‌ره‌که، له‌ ئەنجامدا ده‌رکه‌وت که په‌یوه‌ندییه‌که به‌لگه‌داره له‌روی ئاماریه‌وه له‌ ئاستی (٠،٠٥) و (٠،٠١)، هه‌روه‌ک له‌م خشته‌یه‌ی خواره‌وه رۆنکراوه‌ته‌وه:

خشته‌ی ژماره (٥) رۆنکردنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ نمره‌ی گشتی بواره‌که و په‌یوه‌ندی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ کۆنمره‌ی پێوه‌ره‌که

بواره‌که	برگه‌کان	په‌یوه‌ندی نمره‌ی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ نمره‌ی گشتی بواره‌که	بواره‌که	برگه‌کان	په‌یوه‌ندی نمره‌ی هه‌ر برگه‌یه‌ک به‌ کۆنمره‌ی پێوه‌ره‌که
١	٧٢٤،**	٦٠٥،**	١٤	٨٥٠،**	٧٧١،**
٢	٧٥٣،**	٦٦٢،**	١٥	٧٣٦،**	٧٣٧،**

**.,٦٣٠	**.,٦٢٩	١٦		**.,٦٨٠	**.,٧٠٩	٣	
**.,٦٧٥	**.,٧٢٤	١٧		**.,٦٠٥	**.,٧١٣	٤	
**.,٧٥٦	**.,٨٣٩	١٨		**.,٦٧٧	**.,٨٠٧	٥	
**.,٧٥٨	**.,٨٦٦	١٩		**.,٦٩٩	**.,٨١٩	٦	
**.,٧١٤	**.,٨١٧	٢٠		**.,٦٩٤	**.,٧٧٧	٧	
**.,٧٠٨	**.,٨٠٤	٢١		**.,٦٦٦	**.,٧٥٢	٨	
**.,٦٦٥	**.,٧٩٠	٢٢		**.,٧٣٧	**.,٧٢٩	٩	
**.,٦٩٤	**.,٧٩٩	٢٣		**.,٧١١	**.,٨٢٢	١٠	
**.,٥٨٠	**.,٦٧١	٢٤		**.,٦٤١	**.,٥٨٥	١١	
**.,٥٢٦	**.,٦٣٦	٢٥		**.,٦٢٥	**.,٦٢٢	١٢	
				**.,٦٧٧	**.,٦٥١	١٣	

٣- په‌یوهندی بواریک به بواره‌که‌ی تر و په‌یوهندی بواره‌که به کۆنمره‌ی پیوه‌ره‌که: هاوکۆلکه‌ی په‌یوهندی پی‌رسون به‌کاره‌ینرا بۆ دۆزینه‌وه‌ی په‌یوهندی نیوان هه‌ردو بواره‌که و په‌یوهندی هه‌ر بواریک به کۆنمره‌ی پیوه‌ره‌که له ئه‌نجامدا ده‌رکه‌وت که هاوکۆلکه‌ی په‌یوهندی نیوانیان له‌نیوان (٠,٧٢٣-٠,٩٥٥) بو، و به‌گشتی به‌لگه‌داربو له روی ئاماریه‌وه له ئاستی (٠,٠٥) و (٠,٠١) بو، هه‌روه‌ک له خشته‌ی ژماره (٦) رۆنکراوه‌ته‌وه:

خشته‌ی ژماره (٦) په‌یوهندی بواریک به بواره‌که‌ی تر و په‌یوهندی بواره‌که به کۆنمره‌ی پیوه‌ره‌که

بواره‌کان	زمانی وه‌رگرتن	زمانی گوزارشتکردن
زمانی گوزارشتکردن	**.,٧٢٣	
کۆنمره‌ی پیوه‌ره‌که	**.,٨٩٥	**.,٩٥٥

ب - هێزی جیاکاری Discriminatory Power : بۆ ناسینه‌وه‌ی هێزی هه‌ر بره‌گه‌یه‌ک له هێزی جیاکاری له نیوان ئه‌و مندالانه‌ی که به‌رزترین نمره‌یان هه‌یناوه له‌گه‌ڵ ئه‌و مندالانه‌ی که نزمترین نمره‌یان هه‌یناوه. توێژه‌ر پشتی به‌ستوه به‌و داتا‌یانیه‌ی که له‌کاتی جیه‌جیکردنی پیوه‌ره‌که له‌سه‌ر نمونه‌ی جیاکاریه‌که به‌ده‌ستی هه‌یناوه که ژماره‌یان (١٤٢) مندال بو، نمره‌ی گشتی دیاریکرا که مندالنه‌کان به‌ده‌ستیان هه‌ینابو پاشان نمره‌کان له‌سه‌ره‌وه بۆ خواره‌وه ریزکران، پاشان به‌رێژه‌ی (٢٧٪) نمره به‌رزه‌کان و (٢٧٪) نمره نزمه‌کان هه‌لبژێردان چونکه قه‌باره‌ی نمونه‌که له (١٠٠) زیاتره (أبو فودة و یونس، ٢٠١٢، ١٠٦)، به‌هۆی ئه‌م رێگایه هه‌ر گروپیک بو به (٣٨) مندال، به به‌کاره‌ینانی تاقیکردنه‌وه‌ی (ت) بۆ دو گروپی سه‌ربه‌خۆ بۆ دۆزینه‌وه‌ی جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری له نیوان گروپی نمره به‌رزه‌کان و گروپی نمره نزمه‌کان بۆ هه‌ر بره‌گه‌یه‌ک له بره‌گه‌کانی پیوه‌ره‌که ده‌رکه‌وت که به‌های (ت) هه‌ژمارکراو (القيمة التائية المحسوبة) ئاماژه به بۆ جیاکاری هه‌ر بره‌گه‌یه‌ک له کاتی به‌راوردکردن به به‌های (ت) خشته‌ی ئه‌مه‌ش به بره‌گه‌ینانی (SPSS). له ئه‌نجامدا ده‌رکه‌وت که به‌های (ت) هه‌ژمارکراو له نیوان (٨٥٦، ٤-١١٤، ٦٤) ئه‌مه‌ش به‌لگه‌یه که بره‌گه‌کان هه‌موی به‌لگه‌داره له‌روی ئاماریه‌وه له کاتی به‌راوردکردنی به به‌های (ت) خشته‌ی که (٣، ١٩٥) بو له ئاستی به‌لگه‌داری (٠,٠٠١) و نمره‌ی ئازادیش (٧٤)، هه‌روه‌ک له‌م خشته‌یه‌ی خواره‌وه رۆن بوته‌وه:

خشته‌ی ژماره (٧) رۆنکردنه‌وه‌ی هێزی جیاکاری پیوه‌ره‌که

بەلگەدار ئاستی ی (0.001)	بەهای (ت)		کۆمەڵەی خوارووه		کۆمەڵەی سەر ووه		زنجیر ه	بوارەک ان
	بەهای (ت) خشت هپی	بەهات (ت) ههژمارکرا و	لادانی پێودانگی	ناوهنده ژمیرهپی	لادانی پێودانگی	ناوهنده ژمیرهپی		
بەلگەداره	3.195	30.250-	0.6405 1	1.897 4	0	5	1	
بەلگەداره	3.195	27.420-	0.6703 7	1.846 2	0.2234 6	4.948 7	2	
بەلگەداره	3.195	40.526-	0.3386 9	1.128 2	0.4423 6	4.743 6	3	
بەلگەداره	3.195	31.532-	0.6551	1.692 3	0	5	4	
بەلگەداره	3.195	28.797-	0.6950 8	1.794 9	0	5	5	
بەلگەداره	3.195	30.234-	0.6673 4	1.769 2	0	5	6	
بەلگەداره	3.195	29.058-	0.6833 3	1.820 5	0	5	7	
بەلگەداره	3.195	43.323-	0.5063 7	1.487 2	0	5	8	
بەلگەداره	3.195	46.789-	0	1	0.4859 7	4.641	9	
بەلگەداره	3.195	4.856-	0.4268 3	1.230 8	6.0848 7	5.974 4	10	
بەلگەداره	3.195	43.165-	0.4859 7	1.641	0	5	11	
بەلگەداره	3.195	40.038-	0.2699 5	1.076 9	0.4859 7	4.641	12	
بەلگەداره	3.195	33.779-	0.4859 7	1.359	0.4090 7	4.794 9	13	
بەلگەداره	3.195	46.789-	0	1	0.4859 7	4.641	14	
بەلگەداره	3.195	64.114-	0.1601 3	1.025 6	0.3386 9	4.871 8	15	

به لنگه داره	3.195	42.713-	0.5023 6	1.564 1	0	5	16	
به لنگه داره	3.195	43.007-	0	1	0.5063 7	4.487 2	17	
به لنگه داره	3.195	43.755-	0	1	0.5050 4	4.538 5	18	
به لنگه داره	3.195	43.755-	0	1	0.5050 4	4.538 5	19	
به لنگه داره	3.195	32.196-	0	1	0.6266 7	4.230 8	20	
به لنگه داره	3.195	47.948-	0	1	0.4775 7	4.666 7	21	
به لنگه داره	3.195	27.798-	0	1	0.7085 4	4.153 8	22	
به لنگه داره	3.195	25.002-	0	1	0.7429 4	3.974 4	23	
به لنگه داره	3.195	18.355-	0	1	0.9508 9	3.794 9	24	
به لنگه داره	3.195	11.255-	0	1	1.2805	3.307 7	25	

جیگیری پپوهه که: بریتیه له جیگیری نمره کانی نمونه ی توژینه وه که له ماوه یه کی دیاریکراودا بۆ ژماره یه ک جار له هه مان بارودوخدا (البغدادی، ۲۰۰۵، ۷۸)، و جیگیری به تایبه تمه ندیه کی پیوانه یی داده نریت بۆ پپوهه دهرونیه کان سه ره رای ئه وه ی که راستگۆی گرنه تره چونکه هه مو پپوهه ریکی راستگۆ جیگیره به لām مه رج نییه هه مو پپوهه ریکی جیگیر راستگۆ بیت چونکه له وانه یه بره که کانی پپوهه ره که په یوه ندی له نیوانیان هه بیت به لām پیوانه ی تایبه تمه ندیه کی تر بکات جگه له وه ی که بۆ پیوانه کردنی دانراوه. به لām ئه مه مانای ئه وه نییه که توژهر ده سته برداری جیگیری بیت چونکه هه چ پپوهه ریک نییه که ته و او راستگۆ بیت به لکو جیگیری ئاماره یه کی دیکه یه بۆ وردی پپوهه ره که (احمد، ۲۰۲۲، ۱۱۰)، بۆ ئه م مه به سته ش به م رینگایانه ی خواره وه جیگیری ئه نجامداوه:

آ- دابه شکردنی نیوه یی (له تکردنی پپوهه ره که) Half – Split: بریتیه له دابه شکردنی پپوهه ره که بۆ دوبه ش به یی ئه وه ی تاقیکاره که پپی بزانیته چونکه وه کو یه ک پپوهه پیشکشی ده کریت، پاشان توژهران دونمه بۆ هه ر تاقیکاریک داده نریت، نمره یه ک بۆ نیوه یی یه که م که نوینه رایه تی ژماره تاکه کان ده کات و نمره یه ک بۆ نیوه یی دوهم که نوینه رایه تی ژماره جوته کان ده کات (البغدادی، ۲۰۰۵، ۹۳). بۆ ئه م مه به سته ش هاوکیشه ی سپرمان-براون گونجاوه بۆ راستکردنه وه ی جیگیری تاقیکردنه وه که که لادانی پپودانگی هه ردو نیوه که یه کسانه واته گۆرانکاری هه ردو نیوه که یه کسانه، به لām ئه گه ر ئه م لادانانه یه کسان نه بن ئه و هاوکیشه ی جیتمان به کاردیت بۆ راستکردنه وه ی کاریگه ری دابه شکردنه که (عمر و الآخرون، ۲۰۱۰، لا ۲۲۶)، پاشان جیگیریه که جیبه جیکرا له سه ر نمونه یه ک که ژماره یان (۳۰) مندالی ئوتیزم بو له کوپ و له کچ و

ئەنجامی جیگیریه که بریتیبو له (۰, ۸۲۹) بو، ئەمەش ئاماژیه که جیگیریه که زۆر باشه، ههروهکو له خشتهی ژماره (۸) رۆنکراوهتهوه.

ب- ڕینگای ئەلفا کرۆنباخ: بۆ ئەم مەبەستە توێژەرانی SPSS یان بەکارهێناوه، دواى پرکه‌دنه‌وه‌ی (۳۰) فۆرم به‌سه‌ر (۳۰) مندالی ئۆتیزم له‌ (سه‌نته‌ری گه‌شبین و ڕیکخراوی له‌نوی بۆ شیاندى ئۆتیزم) واته‌ به‌سه‌ر تاکه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی توێژینه‌وه‌که، له‌ئەنجامدا ده‌رکه‌وت که جیگیریه که به‌شیوه‌ی ئەلفا کرۆنباخ (۰, ۹۵۵) بو، هه‌روه‌کو له‌ خشته‌ی ژماره (۸) رۆنکراوه‌ته‌وه.

خشته‌ی ژماره (۸) جیگیری پێوه‌ره که رۆنده‌کاته‌وه

بواره‌که	سپێرمان براون	جیتمان	الفا کرۆنباخ
زمانی وه‌رگرتن	۹۰۸,۰	۹۰۴,۰	۸۳۶,۰
زمانی گوزارشتکردن	۸۹۵,۰	۸۹۴,۰	۸۸۳,۰
پێوه‌ره‌که به‌ گشتی	۸۲۹,۰	۸۲۹,۰	۹۲۶,۰

چوارهم: پێوه‌ری جیلیام بۆ ده‌ستنی‌شانکردن و دیاریکردنی ئاستی شلەژانی ئۆتیزم ده‌رچوی سییه‌م 3-GAR:

ئەم پێوه‌ره له‌لایه‌ن جیمس جیلیام دامه‌زراوه له‌ سالی ۲۰۱۴. به‌ تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی ستاندارد داده‌نریت که پێوه‌ره بۆ یه‌کلاییکردنه‌وه‌ی مندالی ئۆتیزم و ده‌ست نی‌شانکردنی ئاسته‌که‌ی، وه‌کو ئامرازیک به‌کاردی بۆ جیاکردنه‌وه‌و پۆلێن کردنی مندالانی ئۆتیزم. بۆ ته‌مه‌نی ۲-۳ سالی گونجاوه، دابه‌شکراوه به‌سه‌ر شه‌ش ر‌ه‌ه‌ه‌ند، بۆ هه‌ر بر‌گه‌یه‌ک (۴) هه‌ل‌بژاردن هه‌یه (به‌تی=۳، هه‌ندیک‌جار=۲، به‌ده‌گمه‌ن=۱، نه‌خ‌یر=سفر) ونه‌مره‌ی پێوه‌ره‌که له‌ نیوان (سفر-۱۷۴) نه‌مره‌یه ئەم پێوه‌ره دارێژراوه به‌ پشت به‌ستن به‌ زانیاریانه‌ی که له‌ کۆمه‌له‌ی ئەمریکی بۆ شلەژانی ئۆتیزم ئاماژه‌ی پیکراوه و مانوی ده‌ستنی‌شانکردن DSM-V.

راستگۆی وه‌رگیران:

توێژه‌ر پێوه‌ری جیلیام بۆ ده‌ستنی‌شانکردن و دیاریکردنی ئاستی مندالی ئۆتیزم به‌کارهێناوه سه‌ره‌تا پێوه‌ره‌که‌ی له‌ زمانی عه‌ره‌بی وه‌رگیراوه بۆ زمانی کوردی له‌لایه‌ن پسپۆریک له‌ زمانی کوردی پاشان به‌ پشت به‌ستن به‌ پسپۆریکی زمانی عه‌ره‌بی پێوه‌ره‌که له‌ کوردی وه‌رگیردراوه بۆ زمانی عه‌ره‌بی پاشان به‌ پشت به‌ستن به‌ پسپۆریکی په‌روه‌رده و ده‌روونانی به‌راوردی نیوان هه‌ردو عه‌ره‌به‌یه که کراوه له‌ ئەنجامدا ده‌رکه‌وت که راستگۆی وه‌رگیرانه‌که (۹۳٪) بو که ئەمەش ئەنجامیکی زۆر باشه‌.

راستگۆی ر‌وا‌له‌تی:

بۆ د‌ن‌یابونی له‌ راستگۆی پێوه‌ری جیلیام به‌شیوه‌ی ر‌وا‌له‌تی، توێژه‌ران ر‌اپرسیه‌که‌یان دابه‌شکرد به‌سه‌ر پسپۆرانی بواری ده‌رونی و په‌روه‌رده‌ی به‌شیوه‌ی سه‌ره‌تای که پیکهاتبو له (۵۸) بر‌گه‌ که له (۶) بوار پیکهاتوه یه‌که‌م (په‌فتاره دوباره‌یه‌کان و وابه‌سته‌کان) که (۱۳) بر‌گه‌یه، دوهم (کارلێکی کۆمه‌لایه‌تی) که (۱۴) بر‌گه‌یه، سێیه‌م بوار (په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌) که (۹) بر‌گه‌یه، چوارهم (وه‌لامدان‌ه‌وه‌ هه‌ل‌چونه‌کان) که (۸) بر‌گه‌یه، پ‌ن‌جه‌م (شیوازی زانه‌کی) که (۷) بر‌گه‌یه، شه‌شه‌م بوار (قسه‌کردنی نه‌شیاو) که (۷) بر‌گه‌ بو، و ژماره‌یان (۲۳) شاره‌زابو به‌لام ته‌نیا (۱۹) شاره‌زا ر‌اپرسیه‌کانی گه‌رانده‌وه بۆ ئەوه‌ی توێژه‌ر د‌ن‌یاب‌یت که ئەو پێوه‌ره‌ی بۆ ئەو مەبەستە‌ی که دانراوه پ‌ی‌وانه‌ی باب‌ه‌ته‌که ده‌کات. دوا‌ی وه‌رگرتنه‌وه‌یان

به پشت بهستن به ریشه (۸۴٪) رازیونی پسران و گورانکاری کردن له برکه کان، پاش گه رانه وهی راپرسیه کان توئهر سهیری هه ریه ک له راپرسیه کانی کرد بوی ده رکه وت که هیچ برکه یه ک لانه بردراوه و هیچ گوزارشتیک گورانکاری تیدانه کراوه بویه نه نجامی راستگویی رواله تیه که (۹۲٪) بو.

جیگیری پیوه ره که:

بو ئەم مه بهسته توئهر به دوریگا جیگیری بو پیوه ره که نه نجامدا له وانه:

۱- له تکردنی پیوه ره که: ئەم رینگه پله یه کی به رزی یه کسانى ناوخوی هه یه، بویه ئە گهر ئەم پیوه ره بو نمونه یه کی تری هاوشیوهی ئەمه جیبه جیکریت ئەوا هه مان ئە نجام ده دات به دهسته وه واته بو ههر تاقیکارنیک دونمره هه یه واته کۆنمره ی برکه تاکه کان و کۆنمره ی برکه جوته کان و پاشان په یوه ندی نیوان ئەم کۆنمره یه ده دۆزرتیه وه و کاتیک په یوه ندیه که به هیز بو ئەوا مانای وایه جیگیری ئەم پیوه ره له ئاستیکی به رزدايه (کراجه، ۱۹۹۷، لا ۱۲۲). بویه توئهر راپرسیه که ی به سهر (۳۰) مندالی ئوتیزم دابه شکرد له کور و له کچ و پاشان توئهر پشی به ئامرازی ئاماری سپرمان براون و جیتمان به ست له رینگه ی هه گبه ی ئاماری بو زانسته کۆمه لایه تیه کان SPSS و له نه نجامدا ده رکه وت که جیگیریه که (۰,۷۲۶) بو که ئەمه ش مانای وایه که جیگیری پیوه ره که له ئاستیکی باش دایه.

۲- رینگه ی ئەلغا کرونباخ: بو ئەم مه بهسته توئهر SPSS ی به کارهیناوه، دواى دابه شکردنی (۳۰) فۆرم به سهر (۳۰) مندالی ئوتیزم واته به سهر تاکه کانی کۆمه لگه ی توئینه وه که، له نه نجامدا ده رکه وت که جیگیریه که به شیوه ی ئەلغا کرونباخ (۰,۹۷۵) بو.

خشته ی ژماره (۹) جیگیری به رینگه ی دو له تکردن

بواره کان	سپرمان براون	جیتمان	الفا کرونباخ
رهفتاره دوباره یی و وابهسته کان	0.762	0.761	0.808
کارلیکی کۆمه لایه تی	0.891	0.888	0.841
ئه یوه ندی کۆمه لایه تی	0.827	0.827	0.904
وه لامدانه وه هه لزونیه کان	0.721	0.716	0.825
شیوازی زانه کی	0.728	0.713	0.674
قسه کردنی نه شیوا	0.775	0.752	0.778
جیگیری پیوه ره که	0.726	0.726	0.924

جیبه جیکردنی کوتای:

توئهران ده ستیان به جیبه جیکردنی به رنامه که یان کرد پاش بانگه وازکردنی له رینگه ی سۆشیال میدیاوه له به روارى (۲۰۲۲/۳/۱) که رۆژانی (۲۰۲۲/۳/-۸-۷-۶-۵) توئهران له گه ل ئەندامانی ریکخراوی له نوی بو چاوپیکه وتن له گه ل ئەو دایک و باوکانه ی که مندالی ئوتیزمیان هه یه بو زانیی ژماره ی ئەو مندالانه ی که ئوتیزمیان هه یه له کۆیه و بو زانیی کۆمه لگه ی توئینه وه که.

پاش ئەم وادهیه توێژه‌ران نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌یان هه‌ڵبژارد له‌رێگه‌ی چاوپێکه‌وتن له‌گه‌ڵ دایک و باوکی منداڵه‌کان و تێبینیکردنی منداڵه‌که‌و ده‌ستنی‌شان کردنیان له‌رێگه‌ی پێوه‌ری جیلیام و جێبه‌جیکردنی پێوه‌ری کارامه‌یی زمانه‌وانی.

پاش هه‌ڵبژاردنی نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که‌ تاقیکردنه‌وه‌ی پێشینه له به‌رواری ۲۰۲۲/۴/۱ تا ۲۰۲۲/۴/۵ پاشان یه‌که‌م دانێشتن بۆ جێبه‌جیکردنی به‌رنامه‌که له ۲۰۲۲/۴/۱۱ بۆ نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که ئه‌نجامدرا.

پاشان توێژه‌ران تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه‌یان ئه‌نجامدا له‌گه‌ڵ نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که له به‌رواری (۲۰۲۲/۷/۵) تاوه‌کو (۲۰۲۲/۷/۶).

پاشان توێژه‌ران تاقیکردنه‌وه‌ی به‌دواداچونیان (التتبعي) ئه‌نجامدا له‌گه‌ڵ نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که له به‌رواری (۲۰۲۲/۸/۸) تا (۲۰۲۲/۸/۸).

ئامرازێ ئاماری به‌کارهاتو له توێژینه‌وه‌که : بۆ شیکردنه‌وه‌ی ئامانجه‌کانی توێژینه‌وه‌که پرۆگرامی هه‌گبه‌ی ئاماری (SPSS) به‌کارهێنرا له‌ناو پرۆگرامی ئاماریش ئه‌مانه‌ش به‌کارهێنران:

۱- تاقیکردنه‌وه‌ی wilcokson بۆ دۆزینه‌وه‌ی به‌لگه‌داری ئاماری بۆ کارامه‌یی زمانه‌وانی چونکه ژماره‌ی سامپله‌که له (۳۰) که‌متره و توێژه‌ران دواي ئه‌نجامدانی تیستی نۆرمالتی، بۆیان ده‌رکه‌وت که داتا‌کان به‌شیوه‌ی سروشتی دابه‌ش نه‌بو بۆیه توێژه‌ران ته‌کنیکی ئاماری داتای نا پارامه‌تریکیان به‌کارهێنا که گونجاوبێت بۆ ئەم توێژینه‌وه‌یه که بریتیه له ته‌کنیکی ویلکوکسون (wilcokson).

۲- هاوکۆله‌ی په‌یوه‌ندی پێرسۆن

۳- هاوکۆله‌ی په‌یوه‌ندی سپێرمان براون

۴- ئەلفا کرونباخ.

۵- رێژه‌ی سه‌دی.

خستنه‌روی ئه‌نجامه‌کان و شیکردنه‌ویان:

بۆ ئەم مه‌به‌سته توێژه‌ران داتا‌کانیان داخڵی هه‌گبه‌ی ئاماریکرد بۆ شیکردنه‌وه و ڕاڤه‌کردنی ئه‌نجامی ئامانجه‌کان که به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه بو:

ئامانجی یه‌که‌م: بونیاتنانی به‌رنامه‌یه‌کی ره‌فتاری پێش‌نیازکراو بۆ په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانه‌وانی که یه‌کنیکه له ره‌فتاری خۆگونجینه‌ر بۆ منداڵانی ئۆتیزم بۆ ته‌مه‌نی قوناغی بنه‌ره‌تی و ته‌مه‌نی (۸-۶) سالی. توێژه‌ر توانی ئەم ئامانجه‌ بێنێته‌ دی ئه‌مه‌ش به‌هه‌نگاوی رۆن و ئاشکرا هه‌روه‌ک له پێشوتردا باسکراوه.

ئامانجی دوهم: زانیی کارایی به‌رنامه‌یه‌کی ره‌فتاری پێش‌نیازکراو بۆ په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانه‌وانی له‌لای منداڵی ئۆتیزم له ته‌مه‌نی خۆنێدنگه‌ی بنه‌ره‌تی (۸-۶) سالی.

بۆ جێبه‌جیکردنی ئەم ئامانجه دوو ئامانجی لاوه‌کی تری لێده‌بێته‌وه که بریتیه له:

آ- زانیی کاریگه‌ری به‌رنامه‌یه‌کی ره‌فتاری پێش‌نیازکراو بۆ په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانه‌وانی لای نمونه‌ی توێژینه‌وه‌که به‌به‌راوردکردنی تاقیکردنه‌وه‌ی پێشینه و پاشینه.

بۆ گه‌یشتن به‌م ئامانجه، توێژه‌ران تاقیکردنه‌وه‌ی ویلکۆکسونیان به‌کارهێنا T-test Wilcoxon چونکه دوگروپی هاوشیوه‌مان هه‌یه (واته هه‌رکه‌سیک دوجار تاقیکردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر جێبه‌جێده‌کریت)، توێژه‌ر هه‌ردو ناوه‌ندی ژمێره‌یی به‌راورد ده‌کات که بۆ پێوانه‌کردنی هه‌ر گۆراویک ئه‌نجامدراوه چونکه نمونه‌ی توێژینه‌وه‌ی به‌جۆکه، بۆ ئهم مه‌به‌سته‌ش هه‌گبه‌ی ئاماری SPSS به‌کارهێنرا بۆشیکردنه‌وه‌ی ئه‌نجامه‌کان هه‌رکه له‌ خسته‌ی ژماره (۱۰) رۆنکراوه‌ته‌وه:

خسته‌ی ژماره (۱۰) بۆ رۆنکردنه‌وه‌ی ئامانجی دوهم

کارامه‌یی	کاتی جیه‌جیکردن	ژماره‌ی نمونه‌که	ناوه‌نده ژمێره‌یی	لادانی پێودانگی	به‌های (ز)	به‌های گریمانه‌یی	ده‌رئه‌نجام
کارامه‌یی زمانه‌وانی	پیشینه	۸	۷۸,۶۲	۱۹,۸۶	۲,۱۱	۰,۰۳۵	جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه
	پاشینه	۸	۹۳,۲۵	۱۴,۰۸			
زمانی وه‌رگرتن	پیشینه	۸	۳۵,۶۲	۸,۶۶	۲,۳۸۳	۰,۰۱۷	جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه
	پاشینه	۸	۴۲,۶۲	۶,۱۶			
زمانی گوزارشتکردن	پیشینه	۸	۴۳,۰۰	۱۲,۳۹	۱,۶۱۲	۰,۱۰۷	جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری نیه
	پاشینه	۸	۵۰,۶۲	۸,۷۶			

له‌م خسته‌یه‌ی سه‌ره‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که به‌های (ز=۲,۱۱) بۆ کارامه‌یی زمانه‌وانی که به‌لگه‌داره له‌ ئاستی (۰,۰۵) ($P=0.035$) و له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌های (sig) که‌متره له‌ به‌های (۰,۰۵) ئه‌مه‌ش ئاماره‌یه بۆ ئه‌وه‌ی که جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه له‌ نیوان ناوه‌نده ژمێره‌یی تاقیکردنه‌وه‌ی پیشینه‌و تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه هه‌یه له‌به‌رژه‌وه‌ندی تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه و ئه‌و پرۆگرامه‌ کاریگه‌ری خۆی هه‌یه له‌سه‌ر په‌ره‌پێدانی کارامه‌یی زمانه‌وانی له‌لای منداڵی ئۆتیزم، ئهم ئه‌نجامه‌ش ده‌گونجێت له‌گه‌ڵ توێژینه‌وه‌ی (سمیه، ۲۰۱۷) و (الدوایده، ۲۰۱۶) و (فاضل، ۲۰۱۵) و توێژینه‌وه‌ی (المهیری، ۲۰۱۹).

ده‌رکه‌وت که به‌های (ز=۲,۳۸۳) بۆ په‌هه‌ندی زمانی وه‌رگرتن که به‌لگه‌داره له‌ ئاستی (۰,۰۵) ($p=0.017$)

و له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌های (sig) که‌متره له‌ (۰,۰۵) که‌واته جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه له‌ نیوان ناوه‌نده ژمێره‌یی تاقیکردنه‌وه‌ی پیشینه‌و تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه له‌به‌رژه‌وه‌ندی تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه که‌واته به‌رنامه‌که کاریگه‌ری خۆی هه‌یه له‌لای منداڵی ئۆتیزم.

به‌لام به‌های (ز=۲,۳۸۳) بۆ په‌هه‌ندی زمانی وه‌رگرتن ئه‌مه‌ش به‌لگه‌داره له‌ ئاستی (۰,۰۵) ($p=0.017$) و له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌های (sig) که‌متره له‌ (۰,۰۵) ئه‌مه‌ش مانای وایه جیاوازی به‌لگه‌داری ئاماری هه‌یه له‌ نیوان ناوه‌ندی ژمێره‌یی تاقیکردنه‌وه‌ی پیشینه‌و تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه له‌به‌رژه‌وه‌ندی تاقیکردنه‌وه‌ی پاشینه و هه‌روه‌ها ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نێت که به‌رنامه‌که کاریگه‌ری خۆی هه‌یه له‌سه‌ر په‌ره‌پێدانی توانای زمانی وه‌رگرتن له‌لای منداڵی ئۆتیزم.

به لām بهای (z=1,612) بۆ رهههندی زمانی گوزارشتکردن جیاوازی به لگه داری ئاماری نییه له ئاستی (0,05) ($p=0.107$) و له بهرتهوهی بهای (sig) زیاتره له (0,05) ئهمهش مانای وایه جیاوازی به لگه داری ئاماری نییه له نێوان ناوهندی ژمیرهیی تاقیکردنهوهی پیشینه و تاقیکردنهوهی پاشینه.

هه رهها بههۆی ئهم ئه نجامانهی سه رهوه توێژه ران گریمانهی سفری رته ده که نه وه که بریتی بو له (هیچ جیاوازیه کی به لگه داری ئاماری نییه له نێوان ناوهنده ژمیرهیی تاقیکردنهوهی پیشینه و ناوهنده ژمیرهیی تاقیکردنهوهی پاشینه لای نمونهی توێژینه وه که که به رنامهی رهفتاری پیشینازکراویان به سه ردا جیبه جیکراوه).

ب- زانیی کاریه گری به رنامه یه کی رهفتاری پیشینازکراو بۆ په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی لای نمونهی توێژینه وه که به به راورد کردنی تاقیکردنه وهی پاشینه و تاقیکردنه وهی به دوا داچون.

بۆ گه یشتن به م ئامانجه، توێژه ران تاقیکردنه وهی ویلکوکسونیان به کاره یینا T-test Wilcoxon چونکه دوگروپی هاوشیه مان هه یه (واته هه رکه سیک دوجار تاقیکردنه وه که ی له سه ر جیبه جیده کریت)، توێژه ر هه ردو ناوهندی ژمیره یی به راورد ده کات که بۆ پێوانه کردنی هه ر گۆراویک ئه نجامدراوه چونکه نمونهی توێژینه وه که به چوکه، بۆ ئهم مه به سه تهش هه گبه ی ئاماری SPSS به کاره یینا بۆشیکردنه وهی ئه نجامه کان هه رکه له خشته ی ژماره (11) رونه کراوه ته وه:

خشته ی ژماره (11) بۆ رونه کردنه وهی ئامانجی دوهم

کارامه یی	کاتی جیبه جیکردن	ژماره ی نمونه که	ناوهنده ژمیره یی	لادانی پێودانگی	بهای (ز)	بهای گریمانه یی	ده رته نجام
کارامه یی زمانه وانی	پاشینه	8	93,25	14,08	0,981	0,326	جیاوازی به لگه داری ئاماری نییه
	به دوا داچون	8	86,62	17,02			

له م خشته یه ی سه ره وه بۆ مان ده رکه وت که بهای (z=0,981) بۆ کارامه یی زمانه وانی و ئهمهش به لگه دارنییه له ئاستی (0,05) ($p=0.326$) و له بهرتهوهی بهای (sig) زیاتره له (0,05) ئهمهش مانای وایه جیاوازی به لگه داری ئاماری نییه له نێوان ناوهندی ژمیره یی تاقیکردنه وهی پاش و هخته و تاقیکردنه وهی به دوا داچون.

که واته لێره دا توێژه ران گریمانه ی سفری په سند ده که ن که بریتی بو له (هیچ جیاوازیه کی به لگه داری ئاماری نییه له ئاستی (0,05) له نێوان ناوهنده ژمیره یی تاقیکردنه وهی پاشینه و ناوهنده ژمیره یی تاقیکردنه وهی به دوا داچون لای نمونهی توێژینه وه که که به رنامه ی رهفتاری پیشینازکراویان به سه ردا جیبه جیکرا).

توێژه ران وای بۆ ده چن که ئه و جیاوازیانه ی که له ئاماره کان رویدا وه بۆ کاریه گری کارایی به رنامه ی رهفتاری پیشینازکراو ده گه رتته وه، هه روه ها هاوکاری خێزانه کان و کارامه یی راهینه رانی یاریده ده ری توێژه ران کاریه گری هه بو له سه ر به رزکردنه وهی کارامه یی زمانه وانی و رهفتاری خوگونجینه ر له لای مندا لی ئۆتیزم.

هه روه ها پشت به ستن به تیۆری سکینه ر که زۆر گرنگی به هاندان داوه، هه روه ها گرنگی به خشته ی پاداشت داوه بۆیه توێژه رانییش زۆر گرنگیان به هاندان داوه واته کاتیک مندا له که رهفتاری داواکراو ئه نجامده دات ئه و هاندانی بۆ ده کریت به شیوه ی مه عنه وای بیت یان به شیوه ی ماددی بیت و پاداشته کانیش سه رته تا پاداشتی به رده وام بۆ مندا له کان به

کارهات هه تاوه کو راهاتن له سه ره هه ندیک له کارامه ییه کان راهاتن له گه ل توئیره ران و ئه و شوئینه ی که راهینانیان تیدیا پیده کرا، پاشان پاداشته که کرا به پاداشتی پچر پچر بو ئه وه ی منداله که نه بیته به وه کو ئامیری میکانیکی لینه یه ت ته نیا به پاداشت کار بکات، بویه توئیره ران پستیان به ریککاریه کانی سکینه ره به ستوه له کاتی راهینان کردن به منداله کان و دارپشتی به رنامه که.

ئامانجی سییه م: دوزینه وه ی به های قه باره ی کاریگه ری به رنامه یه کی رهفتاری پیشنیاز کراو بو په ره پیدانی کارامه یی زمانه وانی بو مندالی ئوتیزم له ته مه نی قوناغی بنه ره تی .

توئیره ران بو جیه جیکردنی ئه م ئامانجه ئه م یاسایه یان به کاره ی ناوه (به های قه باره ی کاریگه ر = به های ولکوکسون له سه ره ره گی ژماره ی ئه ندامانی سامپل $r = z \div \sqrt{n}$ ، به ها که 0.367 ، ئه مه ش مانای وایه کارایی به رنامه که زورنییه به لکو مامناوه نده کاراییه که ی، ئه گه ری هه یه ئه گه ر ماوه ی جیه جیکردنی به رنامه که زیاتر بوایه ئه و کاراییه که زیاتر ده بو، به لام به پیی ده ره ئه نجامی توئینه وه کان و سیفه ت و تایبه ته مندی مندالی ئوتیزم ئه و ئاساییه که له و ماوه یه کورته منداله که تا ئه و ئاسته له گورانکاری بیته.

و سه رچاوه ی پشتیبه ستراو بو دیاریکردنی به های قه باره ی کارایی نمونه ی توئینه وه که له م خسته یه ی خواره وه رونکراوه ته وه:

خسته ی ژماره (۱۲) بو دیاریکردنی ئاستی قه باره ی کاریگه ری نمونه ی توئینه وه که

Effect size	Large	Medium	Small
r	$0.50 \leq$	$0.50 > 0.30$	$0.30 > 0.10$

راسپارده:

۱- زور گرنگه ریکخراوه کان یان سه نته ره کانی راهینانکردن به مندالی ئوتیزم له کاتی بونیاتنانی به رنامه یه کی رهفتاری ره چاوی جیاوازی تاکایه تی بکریته، له کاتی جیه جیکردنی به رنامه که له سه ره هه ر مندالیکی ئوتیزم.

۲- پیویسته وه زاره تی رۆشنیری و وه زاره تی کاروباری کۆمه لایه تی زور گرنگی به بلاوکردنه وه ی هۆشیاری ده رباره ی ئوتیزم بده ن له رینگه ی راگه یانده نکان و سۆشیال میدیا به شیوه ی خوئینده نو نوسین و به رنامه ی ده نگی و بلاوکردنه وه ی هۆکاره کانی توشبون به ئوتیزم و چۆنیه تی هاوکاریکردنی مندالی ئوتیزم و باشتکردنی لایه نی زمانه وانیان.

پیشنیاز:

۱- ئه نجامدانی توئینه وه که له سه ره نمونه یه کی گه وره تر له م نمونه یه و له شاروشاروچکه کانی تری کوردستان.

۲- ئه نجامدانی توئینه وه یه کی ئه زمونی و بونیاتنانی به رنامه یه کی رهفتاری له سه ره په ره پیدان به رهفتاری خوگونجینه ر (کارامه ییه کانی ژیان) له سه ره مندالانی ئوتیزم له ته مه نی ۶-۸ سالی.

۳- بونیاتنانی به رنامه یه ک بو په ره پیدان به رهفتاری خوگونجینه ر به پشت به ستن به ته کنیکی چاره سه ره به هونه ر.

سه رچاوه کان:

- أبو محفوظ، ابتسام محفوظ، 2017، المهارات اللغوية، دار التدمرية، الرياض، ط1.
- أبو فودة و يونس، باسل خميس و نجاتي محمد، 2012، الإختبارات التحصيلية، دار المسيرة للنشر و التوزيع، عمان، الأردن.
- أحمد، هاوناز علي، 2022، أثر برنامج قائم على الألعاب التعليمية و الأنشطة اللاصفية في تنمية المهارات الحركية و الحياتية لدى ذوي اضطراب التوحد، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة صلاح الدين، كلية التربية، قسم التربية الخاصة.
- أبو حميدان، يوسف، 2003، تعديل السلوك النظرية و التطبيق، دار المدى للخدمات المطبعية و النشر، الأردن، ط1.
- البغدادى، سجلاء فائق هاشم، 2005، القدرات الإدراكية الحسية الحركية و المهارات الإجتماعية لتلاميذ صف الأول الإبتدائي الملتحقين و غير الملتحقين برياض الأطفال، جامعة البغداد، كلية التربية للبنات، قسم رياض الأطفال، رسالة ماجستير .
- التميمي و الناصر، رافد صباح و أشواق صبر، 2017، الوحم الشاذ لدى أطفال التوحد، الكتاب السنوي لمركز أبحاث الطفولة و الأمومة، جامعة ديالى، المجلد: 11، العدد: خاص، ص 13-58.
- حسين، شهلة ياسين، 2016، تأثير الأسرة الأحادية على المهارات اللغوية لدى تلاميذ المرحلة الأساسية في محافظة دهوك، جامعة دهوك، كلية التربية الأساسية، رسالة ماجستير.
- الخرعان و الصمادي، هياء زيد محمد و جميل محمود، 2015، فاعلية برنامج تدريبي لمعلمات رياض الأطفال إلى المراكز الخاصة لدى الطلبة ذوي اضطراب طيف التوحد، المجلة الدولية التربوية المتخصصة، المجلد: 4، العدد: 3، ص 217-243.
- الدوايدة، احمد موسى، 2016، فاعلية برنامج تدريبي لغوي باستخدام استراتيجيات المحاولات المنفصلة في تنمية مهارات اللغة الاستقبالية لدى عينة من الأطفال ذوي التوحد، مجلة اتحاد الجامعات العربية للتربية و علم النفس، المجلد: 14، العدد: 4، ص 82-118.
- دول، إدجار، 2004، مقياس فاينلاند للسلوك التكيفي ل (سارا سبارو و دافيد بالا و دومنيك شيكشتي)، ترجمته: بندر بن ناصر العتيبي، جامعة الملك سعود، كلية التربية، قسم التربية الخاصة المنشور على الأنترنت على الرابط . <http://dr.danderlotaibi.com> تم إسترجاعه: بتاريخ 2021/5/1، 7pm.
- [الدليل الشامل للتعليم في العراق، 2022، الدليل الشامل لنظام التعليم في العراق، منشور على الأنترنت على الرابط: https://elmadrasah.com/blogs/news/iraq-education-guide](https://elmadrasah.com/blogs/news/iraq-education-guide) ، تم إسترجاعه بتاريخ : 2022/8/6، 9:36pm
- زيدان، أمل فتاح، 2007، أثر التعزيز ارمزي في تحصيل الطالبات الصفالتي المتوسط في مادة الاحياء في مركز محافظة النينوى، مجلة التربية و العلم، المجلد (14)، العدد(1)، ص 265-292.
- سمية، بن حشفنة، 2017، تنمية التواصل اللغوي عن طريق اللعب لدى أطفال ذوي اضطراب التوحد، جامعة عبدالحميد بن باديس، كلية العلوم الانسانية و الاجتماعية، قسم علم الاجتماع، رسالة ماجستير منشورة.
- سليمان و آخرون، عبدالرحمن سيد و آخرون، 2016، فاعلية برنامج تدريبي مقترح لتحسين السلوك التكيفي و خفض المشكلات السلوكية لدى الأطفال ذوي الإعاقة العقلية المتوسطة المقيمين داخلياً و المترددين، مجلة الإرشاد النفسي، المجلد: 2، العدد: 47، ص 257-338.
- الشخبي و الآخرون، فريق المنظمة العربية للتربية و الثقافة و العلوم، 2012، معجم مصطلحات الحكامة التربوية.
- عبدالرحيم، سامية، 2011، فاعلية برنامج سلوكي في تنمية بعض مهارات السلوك التكيفي للأطفال المعوقين عقليا القابلين للتعليم، مجلة جامعة دمشق، المجلد: 27، ص 89-159.
- عليوات، محمد عدنان، 2007، الأطفال التوحيديون، دار اليازوري العلمية للنشر و التوزيع، الأردن، ط1.
- عطا، هاني سعد، 2012، إصابة بعض الوظائف العقلية و علاقتها بكل من مهارات التواصل و إضطرابات النطق لدى عينة من مرضى الشلل الدماغي ، مجلة كلية آداب بقنا، العدد: 39، ص 45-94.

- عید، ولید محمود مصطفی، 2016، فاعلية بعض الأنشطة اللغوية في مواقف الدمج لتحسين مهارات اللغة التعبيرية لأطفال طيف التوحد، مجلة كلية التربية، جامعة دمياط، العدد: 70، ص 1-32.
- العفيف، فيصل، 2020، اضطرابات النطق و اللغة، مركز دراسات البحوث للمعوقين لأطفال الخليج.
- عمر و الآخرون، محمود أحمد و الآخرون، 2010، القياس النفسي و التربوي، دار المسيرة للنشر و التوزيع، عمان، الأردن.
- عزب، سارة يحي ابراهيم، 2011، تأثير برنامج تأثير حركي باستخدام الدمج بين الأطفال ذوي إعاقة التوحد و الأطفال غير المعاقين على إكتساب بعض المهارات الحركية و التفاعل الاجتماعي، المكتبة الالكترونية (أطفال الخليج ذوي الاحتياجات الخاصة).
- فراج، إيمان محمد صديق، 2018، فاعلية برنامج قائم على الألعاب التربوية لتنمية بعض مهارات السلوك التكيفي لدى فئة من الأطفال ذوي اضطراب طيف التوحد، مجلة الطفولة، العدد: 29، ص 1.
- فاضل، ريماء مالك، 2015، فاعلية برنامج تدريبي باستخدام اللعب في تنمية بعض مهارات التواصل اللغوي لدى أطفال ذوي اضطراب التوحد، جامعة دمشق، كلية التربية، قسم التربية الخاصة، رسالة ماجستير منشورة.
- كراجة، عبدالقادر، 1997، القياس و التقويم في علم النفس رؤية جديدة، دار اليازوري العلمية للنشر و التوزيع، عمان.
- لطفي، قرة، 2016، أثر برنامج رياضي مقترح في تحسين السلوك التكيفي لدى المتخلفين ذهنياً القابلين للتعلم، جامعة محمد بو ضياف المسيلة، معهد العلوم و تقنيات النشاطات البدنية و الرياضية، رسالة ماجستير منشورة.
- مسعودة و بشير، حماد و حلطي، 2018، مدى فاعلية برنامج تدريبي مقترح في تنمية مهارات التواصل الاجتماعي لدى أطفال التوحد، مجلة الباحث في العلوم الانسانية و الاجتماعية، العدد: 35، ص 1035-1044.
- المالكي، حسين بن علي، 2008، مهارات السلوك التكيفي عند تلاميذ معاهد و برامج التربية الفكرية في مدينة الرياض، جامعة الملك سعود، كلية التربية، قسم التربية الخاصة، رسالة ماجستير منشورة .
- المهيري، عوشة أحمد، 2019، فاعلية برنامج تدريبي لتنمية المهارات اللغوية و التواصلية لدى أطفال ذوي اضطراب طيف التوحد، مجلة العلوم التربوية و النفسية ، المجلد: 20، العدد: 3، ص 625-644 .
- نصار و يونس، كريستين و جانيت، 2012، التوحد، شركة المطبوعات للتوزيع و النشر، بيروت، ط 3.